

PROCESI FORMIRANJA TALIJANSKE MANJINE, PAMĆENJE I INTERPRETACIJE PROBLEMATIKE "OPTACIJA"

Gloria NEMEC
Università di Trieste

UDK: 323.15(497.5-3 Istra=131.1)"19"
94(497.5-3 Istra)"19"

UDC: Izvorni znanstveni članak

Ključne riječi: Istra, talijanska manjina, optacije.

Prilog se bazira na zbirci usmenih svjedočanstava prikupljenih u 12 talijanskih zajednica hrvatskog dijela Istre, ne uključujući Rijeku. Pitanje prava na opciju, na kojem se temeljio položaj "preostalih" predlaže opsežan niz varijabli i otkriva nove, neutabane staze u društveno-povijesnom istraživanju. U procesu odlučivanja koje je usmjeravalo i podijelilo obitelji, selektivne mjere koje su provodile narodne vlasti otvorile su mnoštvo neriješenih pitanja o primijenjenim kriterijima i njihovoj interpretaciji u odnosu na nestabilan skup propisa te osobnih, lokalnih i nacionalnih konflikata. Postojeću situaciju dodatno je zakompliciralo nesretno vremensko preklapanje spornog pitanja Kominforma i primjene prava optacije što je dovelo do kratkog spoja između deklariranih optanata i osumnjičenih kominformovaca. Prikupljena svjedočanstva također ukazuju na duboki jaz između javnog plana razvoja i onog privatno-obiteljskog u kojemu su priče o optantima ispričane na drugačiji način i s drugačijom motivacijom.

Osmog dana u tekućem mjesecu u Uredu unutarnjih poslova pojavio se građanin Benussi Matteo; ušao je naglo, bez kucanja s dlijetom i štipaljkama u ruci, pritom govoreći: "Zar igramo pandolo s ovim odlukama!? Bilo bi vrijeme da se s time završi!"

[...] Ovaj, kao i svi ostali navedeni slučajevi ostavljaju dojam da se poneki građani, pogođeni epidemijom hysterije i bezvlada, koriste našom demokracijom kao instrumentom za ocrnjivanje Narodne vlasti

i njezinih tijela. Ako je netko shvaća na takav način, time pokazuje da ne razumije značenje naše socijalističke demokracije ili je tumači na svoj način, no sjetite se da je naša vlast stvorena proljevanjem krvi stotine i stotine života i za nas predstavlja svetinju.¹

Trenutnim zasićenjem na temu egzodusa Julijskih Dalmatinaca stvara se dojam da je s historiografskog gledišta sve ili gotovo sve dovoljno razjašnjeno, uključujući i dinamiku optiranja istarskih Talijana koja je uslijedila nakon mirovnih pregovora.² Istraga, koja je provedena prikupljanjem usmenih svjedočanstava u

---

1 "Isterismo. Malessere di qualche cittadino" (Histerija, slabost nekih građana), *Piassa Grande*, 7 (1951), 68-69.

2 U prilično opširnoj bibliografiji, osim glavne C. COLUMMI, L. FERRARI, G. NASSISI, G. TRANI, *Storia di un esodo. Istria 1945-1956 (Povijest jednog egzodusa. Istra 1945-1956)*, Trieste: Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli - Venezia Giulia (IRSML), 1980, vidi recentniju sintezu od MARINE CATTARUZZA, M. DOGA, R. PUPA (ur.) *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione nel Novecento europeo (Prisilna preseljenja stanovništva u Europi tijekom dvadesetog stoljeća)*, Napoli: Edizioni Scientifiche Italiane, 2000. R. PUPO, *Il lungo esodo (Dugi egzodus)*, Milano: Rizzoli, 2005. G. CRAINZ, R. PUPO, S. SALVATICI (ur.), *Naufraghi della pace (Brodolomi mira). Il 1945, i profughi e le memorie divise d'Europa (1945, izbjeglice i podijeljena sjećanja Europe)*, Roma: Donzelli Editore, 2008 (Saggi. Storia e scienze sociali). D. DUKOVSKI, "Egzodus talijanskog stanovništva iz Istre 1945-1956", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 3 (2001), 633-668. V. ŽERJAVIĆ, "Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra u razdoblju 1910-1971", *Društvena istraživanja*, 6-7 (4-5) Zagreb, (1993), 631-656. ID., "Kretanje stanovništva i demografski gubici Republike Hrvatske u razdoblju 1900-1991", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 2 (1993), ID., "Koliko je osoba iselilo iz područja pripojenih Hrvatskoj i Sloveniji nakon kapitulacije Italije i Drugog svjetskog rata", *Časopis za suvremenu povijest*, Zagreb, Hrvatski institut za povijest, 1 (1997), u opširnoj produkciji Centra za povijesna istraživanja u Rovinju, v. monografski broj *Storia urbana (Urbana povijest). Terre di confine: la comunità italiana dell'Istria nel secondo dopoguerra (Granična područja: talijanska zajednica u Istri za vrijeme Drugog svjetskog rata)*, Milano: Franco Angeli, 2003, br. 103; recentna sinteza od E. GIURICINA, L. GIURICINA, *La comunità nazionale italiana. Storia e istituzioni degli italiani dell'Istria, Fiume e Dalmazia (1944-2006) (Talijanska nacionalna zajednica. Talijanska povijest i institucije u Istri, rijeci i Dalmaciji (1944-2006))*, svezak 2 Rovinj: Centar za povijesna istraživanja, 2008 (Etnia, vol. X); brojčane podatke o egzodusu možete pronaći u O. MILETA MATTIUZ, "Gli spostamenti di popolazione nel territorio annesso alla Jugoslavia dopo la seconda guerra mondiale (Preseljenja stanovništva na području pripojenom Jugoslaviji u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata). „Tentativo di quantificazione demografica" (Kvantitativna procjena demografskog stanja), T. CATALAN, G. MELLINATO, P. NODARI, R. PUPO, M. VERGINELLA (ur.), *Dopoguerra di confine (Poratno razdoblje u pograničnom području) = Povojni čas ob meji*, progetto Interreg IIIA/Phare CBC Italia-Slovenia, Trst: IRSML, Dipartimento di scienze geografiche e storiche dell'Università di Trieste, Regione Autonoma Friuli Venezia Giulia, 2007, 687-704; o demografskim kretanjima manjine v. A. ARGENTI TREMUL, E. GIURICIN, L. GIURICIN, E.

12 talijanskih zajednica hrvatskog dijela Istre, ne uključujući Rijeku, imala je za glavni cilj istražiti obiteljske povijesti Talijana u Istri i čimbenike koji su ih naveli na stalni boravak u mjestima njihova podrijetla.³

Kao što to obično biva, sjećanja su pružila čvrst otpor prema generalizaciji i pojednostavljenju jednog sveukupnog razmatranja te su uz neprekidno ispreplitanje općenite povijesti, partikularizma i identiteta zajednice vratila kompleksnost nerijetko prelinearno prikazanim povijesnim procesima. Pojedinačne obiteljske povijesti ne uklapaju se u kolektivna pripovijedanja na predvidljiv i rezigniran način, zahvaljujući čemu možemo pojasniti širok raspon neslaganja te se istovremeno odmaknuti od duboko ukorijenjenih stereotipa. S ovog aspekta, one nas ne opskrbljuju kvantitativnim, već kvalitativnim pokazateljima, neophodnim za pokretanje istrage oko onoga što danas nazivamo „prisilnom manjinom“.⁴

U malenom i perifernom dijelu velikog "balkanskog laboratorija", istarski su Talijani svjedočili i sudjelovali u napornoj izgradnji socijalističke države novog tipa, proživljavajući ga, doduše, iz perspektive onih, koji su – potencijalno – imali

---

IVETIC, O. MOSCARDA, A. RADOSSI, G. RADOSSI, N. SPONZA, F. ŠURAN, *La comunità nazionale italiana nei censimenti jugoslavi 1945-1991 (Talijanska nacionalna zajednica u popisima stanovništva Jugoslavije 1945-1991)*, Trieste-Rovigno: CRSR 2001 (Etnia, vol. VIII).

3 Istraživanje "La minoranza italiana nell'Istria croata. Le trasformazioni sociali del dopoguerra: ristrutturazioni familiari e nuove identità comunitarie" (Talijanska manjina u hrvatskom dijelu Istre. Društvene promjene u poratnom razdoblju: familijarna restrukturiranja i novi identitet zajednica), je sufinancirano od strane CRSR - Università degli Studi di Trieste; prikupljanje osamdesetak intervjua odvijalo se u razdoblju od 2007. do 2009. između Rovinja, Bala, Vodnjana, Pule, Nerezina, Malog i Velikog Lošinja, Cresa, Opatije, Labin-Podlabin, Motovun, Tar, Vižinada. Audio zapisi zajedno s integriranim transkriptima pohranjeni su u Arhivu Centra za povijesna istraživanja. V. G. NEMEC, "Il ruolo delle fonti orali in una ricerca sulle trasformazioni sociali delle comunità italiane nel dopoguerra (1945-1965)" (Uloga usmenih izvora u istraživanjima o društvenim promjenama talijanske zajednice u poratnom razdoblju (1945-1965)), u *La Ricerca*, Rovigno: CRSR, 52 (2007), 16-20; za informacije o metodologiji prikupljanja, analizi izvora i različitim narativnim kontekstima v. G. NEMEC, *Nascita di una minoranza. Istria 1947-1965: storia e memoria degli italiani rimasti nei territori ceduti (Rođenje jedne manjine. Istra 1947-1965: povijest i sjećanja Talijana koji su ostali na ustupljenom teritoriju)* Trieste-Rovigno: CRSR (Etnia, vol. XIV), u tisku.

4 BOGLIUN DEBELJUH, *L'identità etnica. Gli italiani dell'area istro-quarnerina (Etnički identitet. Talijani s područja Istre i Kvarnera)*, Trieste-Rovigno: CRSR, 1994, (Etnia, vol. V), 127 ss.; v. također R. PUPO, predgovor E. MILETTO, *Con il mare negli occhi. Storia, luoghi e memorie dell'esodo istriano a Torino (S morem u očima. Povijest, mjesta i sjećanja na istarski progon u Torino)*, Milano: Franco Angeli, 2005, 7-16. O. MOSCARDA OBLAK, "Le opzioni, una questione trascurata" (Opcije, zapostavljeno pitanje), *La Ricerca*, Rovinj: CRSR, 2007, br. 52, 13-15. M. ORLIĆ, "Poteri popolari e migrazioni forzate in Istria" (Narodne vlasti i prisilne migracije u Istri), u *Naufraghi della pace...* (Brodolomi mira) 25-41.

alternativu. Naglasak na neodobravanje prava na opciju od strane jugoslavenskih vlasti činio je sastavni dio stvaranja manjine, sporednog u odnosu na većinski odabir talijanskog stanovništva za odlaskom. I dok su unutar istog parentalnog sistema mnogi članovi bili predvodnici u iseljenju, dosta je bilo onih koji su, zbog odbijenog prava na opciju, morali odgoditi svoj odlazak. Drugi su se odlučili na ostanak iz osobnih razloga, bilo da se radilo o angažmanu u narodnoj vlasti, nedovoljnoj stručnosti, skeptičnosti prema mogućnostima koje su se nudile u Italiji ili višestrukoj odgovornost prema starijima i djeci. Najzad, našlo se i onih koji su napravili „pokusno preseljenje“, da bi se kasnije vratili, ponukani nostalgijom za rodnim krajem.

Prava je rijetkost pronaći u Istri primjer obitelji koje su kompaktno izabrale put progonstva, a također je malen broj onih koje su se uspjele oduprijeti udarcima poslijeratnih zbivanja i održati jedinstvenu fizionomiju u nadolazećem desetljeću bez razmimoilaženja putova i gubitka privrženosti. Gledana iz perspektive „preostalih“, mogućnost optiranja razjedinjavala je kolektivnu logiku koja je prethodno povezivala grupu, bilo u procesu odobravanja zahtjeva, bilo u samom odlučivanju unutar obitelji gdje je dolazilo do razmimoilaženja među stavovima članova i to osobito među mladima. Većina ispitanika rođenih 30-ih godina 20. stoljeća pozivala se na naredne segmentacije i dugotrajne nevolje prožimane neodlučnošću, rastancima, premišljanjima, odugovlačenjima i zaprekama prouzrokovanim selektivnim odbijanjem i prihvaćanjem zahtjeva za opciju.

Ključan odnos bio je između postavljenih zapreka u ostvarivanju prava i popratne strategije za uspostavljanjem poslijeratne stabilizacije: vrijeme čekanja na odluku išlo je na ruku odgojnim, profesionalnim i ženidbenim integracijskim procesima.

Kao što je dobro poznato, namjera jugoslavenske vlasti da obuzda odlazak optanata povezuje se s negativnim međunarodnim reakcijama, posljedicama raseljavanja istarskih sela i gubitkom osnovnih stručnih kompetencija. Na političkom planu selektivna integracija “poštenih Talijana” u sklopu ideologije bratstva provodila se sve do kominformske krize, da bi kasnije bila napuštena zbog Rezolucije.⁵ Za razliku od brzog i jednoglasnog raseljavanja urbanih sredina, poput onoga u Puli, u ostalim područjima Istre i Kvarnera više su dolazili do izražaja nestabilnost državnog uređenja, sukobi na općinskoj i državnoj razini, proturječni odnosi između oblasnih administrativnih jedinica i građana, međuovisnost i osobne veze, što se odrazilo kao glavni filter u procesu odobravanja zahtjeva.

---

5 cfr. R. PUPO, *Il lungo esodo... (Dugi egzodus)* cit., posebno str. 198. ID., *Guerra e dopoguerra al confine orientale (Rat i poslijeratno razdoblje na istočnoj granici)*..., 224 ss.

Upravljanje višenacionalnom državom pokazao se itekako velikim izazovom, bilo je iznimno teško razlučiti nositelje stvarnih nacionalnih prava, a postojala je i velika razlika između vodstva autohtonih talijanskih i hrvatskih činovnika od političkog vodstva pristiglog iz ostatka Jugoslavije.

Bellunjanka Fanny Girardi, upoznala je u Novari, gdje je prije rata bila u službi, vižinadskog vojnika Ritossu. Vjenčali su se 1944. godine i potom preselili u njegovu kuću. Po završetku rata odlučila se ponovno se pridružiti svojoj obitelji u Italiji, međutim kad je to pokušala, bilo joj je zabranjeno povesti preko granice svog muža i djecu, rođenu 1946. i 1948. godine.

Fanny Ritossa Girardi: Oduvijek sam imala talijansku putovnicu i bilo mi je dozvoljeno prelaziti granicu, ali ne mom mužu i djeci koji su bili smatrani Jugoslavenima. Stoga, da bismo svi zajedno mogli otići k mojima u Italiju, morala sam ići u konzulat u Zagrebu izraditi za njih posebnu dozvolu. Kada sam ih prvi puta dovela u Italiju, brodom iz Poreča, pri dolasku u Trst zaustavila nas je policija odmah nakon silaska s broda. Neko vrijeme morala sam pričekati da bi me kasnije odveli u središnji ured gdje mi je bilo rečeno: "Vi smijete posjetiti svojeg oca, ali djeca ne smiju." Odgovorila sam im: "Jeste li Vi poludjeli? Ja idem sa svojom djecom!" A oni: "Vjerujemo da su ovo Vaša djeca, međutim..." U to vrijeme u Trstu su živjele tetke s muževe strane i one su došle garantirati za mene i djecu pa su nas naposljetku ipak pustili. Otišli smo do Feltre i vratili se. Povratak je prošao u suzama...

Godine 1951. moj suprug zatražio je pravo na opciju nakon čega je smjesta dobio otkaz na svom poslu u Poreču i kasnije završio u zatvoru u Rijeci. Svi su znali da je optirao budući da su me vidjeli kako čekam u redu umjesto njega. Govorio mi je: „Bolje je da ideš ti, jer tebi ne mogu ništa“.

U vrlo kratkom roku ostala sam bez svega, moj suprug je prije dobro zarađivao, a kasnije nije dva mjeseca primio plaću. Nakon toga bio je poslan na prisilni rad u Lošinj, na istovar brodova, dok sam ja ostala sama s dvoje djece. S obzirom na to da moj suprug nije bio naviknut na sunce, u srpnju je dobio sunčanicu i visoku temperaturu. Obratio se vojnicima rekavši im da ima groznicu, međutim oni su pomislili da glumi kako bi izbjegao rad i poslali ga u zatvor u Rijeku.

Je li tu bila riječ o radnim logorima?

Ma tko zna što je to bilo! To niti on nije znao! Javio mi je iz zatvora

da odem do sekretara komunističke partije u Poreču i zatražim dvomjesečnu plaću koju mu još nisu isplatili. Otišla sam do sekretara, ušla u ured i još prije nego sam uspjela izustiti dobar dan, on vikne: „Za neprijatelje naroda nemamo ništa!“ Prije nego sam izustila dobar dan... briznula sam u plač, jer su mi stvarno bili potrebni ti novci. Trebalo je uzdržavati dvoje djece, a u tom razdoblju živjeli smo u Poreču. Sva u suzama otrčala sam do javnog tužitelja u Poreču, bio je to netko... ne znam, netko iz Zagreba... nikad prije nisam ga vidjela, niti upoznala, uglavnom neki odvjetnik... Snalazila sam se na hrvatskom kako sam mogla, objasnila sam mu da čekamo dvomjesečnu plaću i da s dvoje djece nemamo od čega živjeti. On mi odgovori: „Jeste li posve sigurni u to što ste sada rekli?“ „Da, upravo se vraćam od sekretara i to su bile njegove riječi.“ Pošao je sa mnom do sekretara i nadam se da ga Bog čuva jer me spasio! Upitao je tog sekretara: „Zašto su ovi ljudi neprijatelji naroda?“ Potonji mu je odgovorio: „Zato što je njezin suprug zatražio pravo na opciju!“ Ovaj se nadoveže: „Ako je Tito dao mogućnost onima koji ne žele ostati tu, da napuste ovu državu, po tebi su oni neprijatelji naroda?“ „Da” – kazao je – „za mene su oni neprijatelji naroda!” Pobrini se da ova gospođa odmah primi plaću za dva mjeseca!” Tako je odgovorio ovaj čovjek, potpuni stranac: on me spasio, dali su mi novac.

Čini se poprilično jasna primjenjivana metoda selekcije; nije se uzimala u obzir stvarna uporaba jezika nego se prvenstveno bazirala na etničkoj interpretaciji prezimena. U društvu u kojem je, izvan velikih sredina, hibridnost bila pravilo, gdje su se govorili slavenski i isto-venecijanski dijalekti, gdje je stoljetni proces urbanizacije doveo do talijanizacije istarskog stanovništva čije je porijeklo, manje ili više bilo slavensko bilo je vrlo teško odrediti nečiju nacionalnost prema objektivnim kriterijima bez uvažavanja samostalne identifikacije samih pojedinaca.⁶

Polazeći od činjenice da su tijekom fašističke vladavine slavenska imena talijanizirana, proširila se praksa njihovog vraćanja “originalnoj” slavenskoj grafiji, smatrajući kako je većina postojećih identiteta slijedila analogni proces

---

6 Cfr. R. PUPO, “L’esodo degli italiani da Zara, da Fiume e dall’Istria 1943-1956” (Progon Talijana iz Zadra, Rijeke i Istre 1943-1956), u *Quaderni del Centro studi Ezio Vanoni*, 3-4 (1995), 196-197. E. SESTAN, *Venezia Giulia. Lineamenti di una storia etnica e culturale (Julijska Venecija. Pregled jedne etničke i kulturne povijesti)*, Udine: Del Bianco, 1997, 184-187.

redefiniranja i ponovnog otkrivanja davnih autentičnih korijena. Za neke je to uistinu i bio slučaj, međutim to se svakako nije odnosilo na one kojima je, nakon promjene prezimena uz izgovor da ih se smatra Slavenima, uskraćeno pravo na opciju. Diskriminacija se također nije odnosila na cjelovite obiteljske grupe, nego je često dovela do nepredviđenih unutarnjih podjela koje su otvarale niz neriješenih pitanja o kriterijima primijenjenim od strane vlasti.

Odselili su prijatelji i rođaci šire obitelji Liliane Radovina iz Tara, dok njezinu ocu, iz nekih neobjašnjivih razloga, opcija nije bila odobrena.

Možda ga nisu htjeli pustiti njemu u inat! Ne zna se iz kojeg razloga... možda zato što moj otac nije bio jedan od onih koji mirno šute nego bi rekao sve što mu je bilo pri srcu. On je redovito otpraćivao sve svoje prijatelje koji su parobrodom odlazili iz Poreča i možda je jednom takvom prilikom izrekao neku riječ, možda protiv partije... možda su oni tu riječ držali na umu i više mu nisu htjeli dopustiti da ode. Jer moj je otac dobivao živčani slom promatrajući sve svoje prijatelje kako odlaze, radilo se o skupini jako privrženih Talijana, a on je bio taj koji bi ih pratio na parobrod. Pratio ih je na ručnoj dvokolici, nosio bi im prtljagu, ponekad bi uzeo goveda i kola i odveo ih sve do Poreča. Za njega bi to svaki put bilo veoma bolno iskustvo.

Prema istraživanjima Vladimira Žerjavića na temelju podataka iz arhiva Ministarstva unutarnjih poslova u Zagrebu procjenjuje se da je od ukupno 86 858 optanata, njih 63 801 dobili pozitivno rješenje te su se preselili u Italiju.⁷ Egzodusom je s hrvatskog područja emigriralo sveukupno 186 094 osoba, uključujući 5236 osoba kojima je, uz konfiskaciju imovine, bilo oduzeto jugoslavensko državljanstvo. Ponekad bi se interesenti kojima bi, na temelju njihovog slavenskog govornog jezika bila odbijena opcija, mobilizirali i uložili protest kod veleposlanstva u Beogradu i Talijanskog konzulata u Zagrebu. Na taj su se način sredinom 50-ih godina uspjeli izboriti za izmjenu odluke i putovnicu,

7 V. ŽERJAVIĆ, "Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra...", 631-656. ID., "Koliko je osoba iselilo iz područja pripojenih Hrvatskoj i Sloveniji", cit. L. GIURICIN, "L'esodo istriano, fiumano e dalmata nella storiografia croata" (Istarski, riječki i dalmatinski egzodus u hrvatskoj historiografiji), u CATTARUZZA, DOGO, PUPO (ur.), *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione*, 282-283. Prema analizi podataka koju je proveo Germano Trani, ukupno 16% odlazaka s područja Istre, ne uključujući Pulu, Rijeku i Zonu B dogodilo se između 1945. i 1946. G. TRANI, "Problemi di quantificazione del fenomeno dell'esodo" (Problem kvantifikacije fenomena egzodusa), u *Storia di un esodo... (Povijest egzodusa)*, 574.

što im je u konačnici omogućilo da isele.⁸ Na budućim je istraživanjima arhiva da detaljno analiziraju dokumentirane zahtjeve i žalbe što su ih Talijani upućivali Konzulatu u Zagrebu i drugim agencijama i da rasvijetle kriterije i modalitete na temelju kojih se odbijalo pravo na opciju. Unatoč mogućnosti intervencije s talijanske strane, pravila po kojima se odobravalo pravo na opciju bila su regulirana od jugoslavenskih vlasti. U pravilniku objavljenom krajem 1947. godine, kriterij za utvrđivanje govornog jezika propisivao je obavezno certificiranje koje su interesenti morali zatražiti od lokalnih komiteta.⁹ Postupci su u tom pogledu značajno varirali: od masovnog odobravanja zahtjeva u pretežno talijanskim centrima do njihovog gotovo potpunog odbijanja pod nekim drugim okolnostima. Početkom 1948. postrožena je procedura provjere govornog jezika koja od tada prelazi pod nadležnost Ministarstva unutarnjih poslova, tj. policije.

Ottavio Paoletich (Pula): Onaj koji je podnosio zahtjev Ministarstvu unutarnjih poslova dobivao je negativan odgovor.

Zašto?

Zašto? Trebali ste upitati njih zašto! Sukladno mirovnom sporazumu opcija je treba biti zajamčeno pravo sve do 1952. ...međutim oni su ga uskraćivali kako im se prohtjelo.

Prije svega zahtjev je bio odbijen ženama koje su željele otići, zatim mladima koji su bili predodređeni za odsluženje vojnog roka te radnicima koji su radili na gradilištima.

Moja snaha podnijela je zahtjev i otišla, dok je njezinom bratu zahtjev bio dvaput odbijen. Nekoliko mjeseci kasnije bio je pozvan na odsluženje vojnog roka.

Put koji je vodio k ostvarenju prava za mnoge je, već od samog podnošenja zahtjeva, bio krivudav i prepun zapreka. Uredi koji su bili nadležni za davanje informacija i zaprimanje zahtjeva često su mijenjali svoja sjedišta što je dovelo do čestih promjena smjena i kašnjenja; škakljivi zadaci dodjeljivali su se ženama i maloljetnicima jer su bili manje podložni uznemiravanjima i maltretiranju od nestrpljivih optanata.¹⁰ Parole i masovna vrijeđanja, udarci štapom i čupanja za kosu bile su samo neke od metoda zastrašivanja, koje su u tu svrhu posebno

---

8 Cfr. testimonianza di Alice Stefani (Svjedočanstva Alice Stefanije) u F. M. ZULIANI (ur.), *L'esodo da Rovigno. Storie, testimonianze, racconti*, (Progon iz Rovinja, svjedočenja i pripovijesti) Trieste: Fama Ruvignisa, 2008, 28-29.

9 O. MOSCARDA OBLAK, "Le opzioni, una questione trascurata...", 13-15.

10 Cfr. A. M. MORI, N. MILANI, *Bora (Bura)*, 205.

organizirane skupine primjenjivale nad podnositeljima zahtjeva dok su čekali u redu; prema logici narodne vlasti bilo je uputno da takve radnje izvršavaju i Talijani koji su na taj način dokazivali svoju privrženost vlasti i distanciranost od onih koji je uporno nisu prihvaćali. Podnošenje zahtjeva bila je samo prva u nizu nevolja. Podnositeljima bi se oduzimali dokumenti i bonovi za hranu, vrlo često bi dobivali otkaz na poslu, deložiralo bi ih se, djecu im se udaljavalo iz škola, podvrgavalo ih se policijskim ispitivanjima ili bi ih se blokiralo poreznim nametima i visokim režijama.¹¹ Poziv mladima na odsluženje vojnog roka poremetio bi – ponekad i trajno – planove o odlasku; sudjelovanje u kolektivnom dobrovoljnom radu moglo je dovesti do manjih odgađanja, međutim dovoljnih da ometu ili spriječe odlazak u predviđenom roku. Postojala je izravna uzročno-posljedična veza između podnošenja zahtjeva za opciju, kažnjavanja i dobrovoljnog rada – naročito u posebno teškim uvjetima, najčešće u rudnicima – koji je prema općem razmišljanju dovodio do izravnog poistovjećivanja jednog s drugim.

Anita Ferlora (Cres): Počela sam raditi sa 16-17 godina u hotelu koji se danas zove Cres, ali moja majka to nije odobravala pa sam se zaposlila kao činovnica u zadrugi. Moj brat koji je već otišao za Gradež stalno nam je govorio: "Što radite tamo? Dođite ovamo". Budući da smo moja majka i ja ovdje živjele same, odlučila sam i ja zatražiti opciju kako bismo mogle zajedno otići u Italiju. Nakon što sam optirala, smjesta su me otpustili s posla, a kasnije su nas poslali na *prisilni rad* u Rijeku gdje smo obavljale ličilačke poslove u bolnici. Opcija nam nije bila odobrena, a kao razlog naveli su činjenicu da talijanski nije bio naš materinji jezik. Također su mi rekli da sam u zadrugi dobila otkaz zbog viška radne snage, iako sam znala da su na moje radno mjesto odmah primili drugu osobu.

Za vrijeme opće mobilizacije oko obnove u Istri te omladinske mobilizacije za obnovu i izgradnju infrastrukture u čitavoj Jugoslaviji, u prvom planu nisu bile prisilne mjere, nego vrednovanje zajedničkog napora u saniranju ratnih šteta koje bi dovele do materijalnog i društvenog procvata te pozitivnih rezultata na putu prema jednakosti. Paralelno s napretkom izgradnje socijalističkog režima u anektiranim područjima i sve većeg odlaska Talijana s ovih prostora, logori su

11 Cfr. la testimonianza di Antonio Giuricin (Svjedočanstva Antonia Giuricina), u L. GIURICIN, *La memoria di Goli Otok - Isola calva (Sjećanja na Goli otok)*, Rovigno: CRSR, 2007 (Monografie, vol. X), 63.

postajali neka vrsta popravne mjere koja se koristila kao što se koriste kaznionice kod običnih ljudi. S druge strane, članovi partije uživali su sve veća diskrecijska prava i povlastice.

Nesretno preklapanje pitanja prava na opciju započeto u proljeće 1948. i Informbiroa zakompliciralo je već i onako labav društveni okvir, što je dovelo do pooštrenja kontrolnih mjera te je imalo proturječne popratne učinke, koji su se odražavali kroz alternaciju *gurkanja i zastajkivanja*. Od jeseni te iste godine sve više se širila sumnja da se dodjela prava na opciju koristi kao instrument za izbjegavanje lova na kominformovce, koje se sustavno širilo od jeseni te iste godine te su još više pooštrene restrikcije u ostvarivanju prava; zbog odlučnih internacionalističkih i sovjetofilskih težnji talijanskih komunista, de facto se mogao stvoriti dojam o njihovom odobravanju Rezolucije i ideji o namjeri napuštanja terena; percepcija Talijana da se nalaze unutar zatvorene zemlje, u raljama nezaustavljive političko-društvene tranzicije kod mnogih je rađala osjećaj klaustrofobije. Nije bio uznemiren samo komunistički kadar, zbog straha od novog rata, nego i mnogi Talijani koji nisu bili sigurni hoće li ostati ili napustiti zemlju: u njihovim očima ocrtavala se zastrašujuća slika neprijateljske Crvene armije pred ulaskom u zemlju.

Giuseppe Polonio (Nerezine): Bili smo skupina prijatelja iz Nerezina, okupljali bi se u sobi i redovito slušali jednu talijansku radiopostaju čiji je signal stizao do nas čak i preko planine Osor. Na radiju se raspravljalo o razdoru između Tita i Staljina... bojali smo se da ako Rusi dođu u Jugoslaviju, za nas više neće postojati mogućnost odlaska jer bi oni zasigurno zatvorili sve granice, a mi bismo ostali ovdje, izigrani. U suprotnom, ako bi Tito uspio zaustaviti Ruse za nas bi i dalje postojala nada da nam opcija bude odobrena i da možemo otići odavde. Talijani su razmišljali na ovaj način, a mi smo se nalazili svake večeri za vrijeme prijenesa vijesti s talijanske radiopostaje kako bismo saznali hoće li Rusi napasti Jugoslaviju ili ne... to su bili strašni trenuci... luda vremena...

Kratki spoj koji je nastao između optanata i osumnjičenih kominformovaca doveo je do eskalacija mjera progona: otkazi, deložacije, premlaćivanja, slanje u radne logore, itd...U proljeće 1949. uslijedila su masovna uhićenja i gradnja zatvorskih ustanova, od kojih je najzloglasniji bio zatvor na Golom otoku.¹²

---

12 Samo u Rovinju izvijestilo se o 270 takvih slučajeva, L. GIURICIN, "L'esodo istriano,

Policijske akcije s ciljem iskorjenjivanja ilegalnog iseljavanja, nadzor onih koji bi možda mogli pobjeći – pogotovo ako su bili vlasnici plovila – dovodili su u isti položaj dvije kategorije: one kojima je istekao rok za opciju, a nisu dobili isprave te političke prognanike zbog neopreznih tvrdnji ili njihove svjesne privole Rezoluciji.

Nicolu Zivisi, prognaniku iz Rovinja i autoru memoara koje je objedinio Zuliani, stvari su pošle za rukom.¹³ Da bi izbjegao kontrole i represiju koje su ga zadesile zbog javnog iznošenja mišljenja o dobrovoljnim radovima, u veljači 1949. pažljivo je isplanirao svoj bijeg preko mora. U ovu situaciju našao se upleten i njegov prijatelj Silvano Veniera, koji o Zivisovoj namjeri nije znao ništa. Akcija je završila sramotno za lokalne vlasti koje su osudile ribara Silviana, njegovu majku i sestre na tri mjeseca zatvora. Žene su kasnije pomilovane iz zdravstvenih razloga dok je Venier morao odslužiti punu kaznu.

Silviano Venier (Rovinj): Završio sam čak i u zatvoru, znate li? Trećeg ožujka 1949. rekao sam im da sam bio u noćnom ribolovu. A oni: „Oni su bili tvoji prijatelji, ti si bio njihov suučesnik!“ Ma kakve ja veze imam s njima? Otišao sam raditi noću, a oni me nisu ni vidjeli. Samo zato što smo ponekad zajedno popili koju čašicu vina, jer smo se družili... rekli su mi “Bili su tvoji prijatelji i ti si znao što smjeraju!“

Što su učinili ti Vaši prijatelji?

Prebjegli su brodom u Italiju! Bio je tu neki Toni... neki Nicolò i još jedan... bilo ih je četvero, nisu bili ribari... među njima je jedino Toni bio ribar. Ovdje se našao neki lik iz UDBA-e... vrlo zao... bojali su ga se još kao partizana, rekli su mi da sam bio suučesnik i morao sam odgultiti 90 dana u nekoj vrsti koncentracijskog logora u Zagrebu. Bilo mi je jako teško tamo, plakao sam, što sam ja skrivio kada nisam znao ništa o njima!

U Zagrebu su postojale barake u kojima su bili ljudi osuđeni na 20 godina zatvora, također i ustaša, spavalo se na podu bez madraca ili pokrivača, ja sam imao svoj kaput... Nakon 90 dana zatvora pustili su me na slobodu, u svibnju sam se vratio kući. Za razliku od onog

---

fiumano e dalmata nella storiografia croata” (Istarski, riječki i dalmatinski egzodus u hrvatskoj historiografiji), u M. CATTARUZZA, M. DOGO, R. PUPO, *Esodi. Trasferimenti forzati di popolazione... (Egzodus, Prisilna iseljavanja stanovništva)* 281. ID., *La memoria di Goli Otok... (Sjećanja na Goli otok)*, 35 ss.

13 F. M. ZULIANI, *L'esodo da Rovigno... (Egzodus iz Rovinja)*, 68 ss.

delinkventa iz UDBA-e zlog poput kuge, kojega su poslali na Goli otok... Bilo je mnogo zlih ljudi poput njega, ni iz kakvog razloga bi te odveli i dali ti batina, pozvali bi te gore i namlatili... Vidite kakve su stvari izvodili? Zatim sam se u svibnju ja vratio kući, a on je otišao! Vidite da su bili bez pameti? Nanosili su štetu čak i svojim sunarodnjacima. Čak i ženama, neke žene su također završile u zatvoru zbog Kominforme, poznavao sam ih tri, četiri. Njih su pitali: „Jesi li za Rusiju ili za Tita?“ Rekle su da su za Rusiju. Nakon toga bi krenulo!

Nakon ukidanja opcija više nije bilo moguće napustiti Jugoslaviju. Putovnice su postale rijetka roba, dostupne samo članovima partije. Izdavale su se samo kratke dozvole i to u posebnim prilikama uz garanciju nekog starije, odgovornog za povratak emigranta. Stigmatizirali su se rijetki i „tajni sporazumi“ kojima bi lokalne KP-e izdale odobrenje i tako omogućile ponovni susret nekih obitelji razdvojenih granicom.¹⁴

Vijest o visokom broju pritužbi, koje su Talijani uputili jugoslavenskoj vladi i talijanskim konzulatima zbog neodobrenog prava na opciju, doprla je i do međunarodnog javnog mnijenja. Prema popisima koje je analizirao Luciano Giuricin u riječkom i pazinskom Arhivu, postojalo je 16 000 imena onih, kojima su zbog različitih prigovora osporavali donesene odluke. Njima treba pridodati još nekoliko tisuća peticija (3142 onih pronađenih) upućenih Generalnom talijanskom konzulatu u Zagrebu.¹⁵ Naravno da se oglušilo na prijedloge i pozive na obazrivost onih komunista koji su od samog početka poslijeratnog razdoblja upozoravali da se prema Talijanima treba „uljudno ophoditi“, da im se treba dozvoliti otvaranje fiducijarnih kredita, jamčiti mir, stalno zaposlenje i krov nad glavom ukoliko odluče ostati, ili barem da se do formiranja narodne autentične inteligencije raspoláže njihovim vještinama i stručnošću.¹⁶

U siječnju 1951. na izričitu Titovu volju osnovana je, kao reakcija na pritisak talijanskih konzularnih predstavništava, posebna Inspekcijaska služba

---

14 V. L. GIURICIN, *La memoria di Goli Otok... (Sjećanja na Goli otok)*, 192-205.

15 L. GIURICIN, „1951: preludio degli anni bui“ (1951: preludij mračnih godina), u *Quaderni CRSR, Rovinj*, vol. XV (2003), 14-19. ID., „L'esodo istriano, fiumano e dalmata nella storiografia croata“ (Istarski, riječki i dalmatinski egzodus u hrvatskoj historiografiji)... 280-281. ID., „Una Siberia istriana: la ferrovia Lupogliano-Stallie“ (Istarski Sibir: pruga Lupoglav-Stojnice), u *La Ricerca, Rovigno, CRSR*, 20 (1997), 6-8.

16 O. MOSCARDA OBLAK, „Contributo all'analisi del potere popolare“ (Doprinos istraživanju narodne vlasti), u *Quaderni, CRSR, Rovigno*, vol. XV (2003), 70-71.

KP-e čiji je zadatak bio istražiti zlouporabu i nasilja koja su se dogodila u Istri i koja su dovela do toga da veliki broj ljudi želi napustiti zemlju.¹⁷ Na čelo te službe postavljena je Vida Tomšić koja se okružila raznim suradnicima te se uputila u Rovinj u posjet Vladimiru Bakariću, ondašnjem sekretaru KPJ-e i jednom od najviših jugoslavenskih rukovodilaca. Izvješće koje je uslijedilo ukazalo je na postojeće prepreke u ostvarivanju prava na opciju, različite oblike progona usmjerenih protiv kominformovaca, kao i na činjenicu da su radovi na obnovi zemlje ustupili mjesto širem, prisilnom poimanju dobrovoljnog rada koji je zbog ostvarivanja ambiciozne petoljetke postajao sve zahtjevniji. U isto vrijeme dok je štampa veličala entuzijazam istarskih volonterskih snaga sve više se počela primjenjivati prisilna regrutacija uz korištenje "manjih metoda zastrašivanja" koje su s vremenom postajale sve teže i okrutnije.¹⁸ Regrutacija se često obavljala uz podršku posebnih grupa za kažnjavanje koje su također služile kao „poticaj“ za prikupljanje dobrovoljnih priloga, u izbornom periodu, kod uzimanja domaćih zajmova ili za vrijeme anti-kominformističkih akcija. Seljaci su posebno bili izloženi nasilnim metodama zastrašivanja: mnoge zamolbe za odgodu odlaska – koje bi im omogućile da završe hitne poljoprivredne poslove – bile su ignorirane. Angažman u radnim brigadama uspijevao je privremeno poremetiti planove za napuštanje zemlje, ali daleko od toga da bi postao razlogom za potpuno odustajanja od ideje o odlasku. Naprotiv, jednako kao i nepodnošljivo uplitanje u obiteljski život radnika, samo je dodatno pothranjivao tu njihovu namjeru. Nezadovoljstvo naroda dodatno je povećavalo i obavezno davanje poljoprivrednog uroda i stoke, koje je dovodilo do sve većeg osiromašenja kućanstava i ruralnih područja.¹⁹ Osim samovolje u provođenju regrutacije, postojale su i ozbiljne nepravilnosti u upravljanju „volonterima“ za koje su se mnoga gradilišta pretvorila u prave pravcate zatvore, poput gradilišta Lupoglav-Stalije koje se moglo usporediti sa staljinističkim gulagom. *Pruga, radna snaga, reboti*, bili su nazivi koje su istarski Talijani koristili za definiranje sistema koji je okupljao – na gradilištima,

17 Relazione della commissione d'inchiesta del PCJ. Verbale della riunione dell'Ufficio politico del Comitato regionale del PCC di Fiume (Izvještaj inspekcijske službe KPJ-a. Zapisnik sa sastanka Političkog ureda Regionalnog komiteta KPJ-a u Rijeci), 24.4.1951, Archivio CRSR sv. 233/05, sada u E. GIURICIN, L. GIURICIN, *La comunità nazionale italiana. Storia e istituzioni... (Talijanska nacionalna zajednica. Povijest i institucije)* cit., vol. II, 107-112. [Poi *Izvještaj Vide Tomšić*]

18 *Izvještaj Vide Tomšić*, 108-109.

19 Na području Pule, odbijene su mnoge zamolbe seljaka za kratkim odgodama odlaska kako bi mogli završiti žetvu; neki su bili prisiljeni napustiti stoku bez nadzora; drugi su, kako ih ne bi odvela Milicija, pristali ući u rovinjsku zadrugu „Pino Budicin“. U bužetskoj oblasti od 19 000 stanovnika, njih 7000, uključujući i starce, bilo je angažirano na obnovi pruge.

u rudnicima ugljena i boksita – velikodušnu ponudu mlade radne snage te običnih i prisilnih radnika uključujući i njemačke ratne zarobljenike.²⁰ Prema tvrdnjama Vide Tomšić, ovakvi postupci bili su glavni uzrok sve većeg interesa za odlaskom iz zemlje, koji se počeo širiti i na sve veći broj istarskih Hrvata. Ta je činjenica za jugoslavensku vlast, koja se još nedavno za međunarodnim stolom hvalila jedinstvom Slavena u istarskim selima, bila u potpunosti neprihvatljiva. Iako se odlazak stanovništva iz „talijaniziranih“ primorskih gradova mogao smatrati poželjnim, to se sigurno nije moglo kazati i za egzodus onoga što se nazivalo „more Slavena“. Na takve skupine poljoprivrednika proširile su se prakse koje su se već ranije pokazale uspješnima u ophođenju s talijanskim stanovništvom, samo u još većoj mjeri: budući da su opcije bile smatrane izričitim pravom Talijana, narodnu vlast uhvatila je panika na što je odgovorila „svim raspoloživim sredstvima dodatne represije“.²¹ U ovom kontekstu, također se dešavalo da neke „miješane“ seoske obitelji iskoriste pravo na opciju kao instrument pritiska na lokalne vlasti, testirajući na taj način dozvoljeni prostor za pregovaranje.²²

Marija Pussar Rota (Bale): I mi smo imali nekih problema, bilo nam je rečeno da nemamo pravo na bonove jer smo posjedovali svoju zemlju. To je jako razljutilo mog oca pa smo optirali: moj otac, moja majka i ja. Imala sam 18 godina u to vrijeme. Zatim su ga pozvali

---

20 O sudbini njemačke manjine v. Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945-1990: od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006, 44-45, citat M. MANIN, „La Croazia negli anni della guerra e del dopoguerra“ (Hrvatska u ratnom i poratnom razdoblju), u P. PALLANTE, *Foibe. Memoria e futuro (Foibe. Sjećanja i budućnost)*, Roma: Editori Riuniti, 2007, 217. 1948. Na hrvatskom području bilo je pristutno oko 100 000 Nijemaca prema navodima. Prema L. STEINDORFFA, *Croazia. Storia nazionale e vocazione europea (Hrvatska. Nacionalna povijest i europsko zanimanje)*, Trieste: Beit, 2007, 206. prisutnost Nijemaca, bivših ratnih zarobljenika, na radu u Istri, bila je također predstavljena i od strane istarskog KNOJ-a, v. *L'Istria oggi. 22 mesi di occupazione jugoslava nella Zona B (Istra danas, 22 mjeseca jugoslavenske okupacije u Zoni B)*, Trieste, 1947; v. također svjedočanstva Armidio Campa, u A. PETACCO, *L'esodo. Le tragedie negate degli italiani d'Istria, Dalmazia e Venezia Giulia (Negirane tragedije Talijana u Istri, Dalmaciji i Julijskoj Veneciji)*, Milano: Mondadori, 2000, 177.

21 *Izveštaj Vide Tomšić... cit.*, str. 110. Istraga je završila donošenjem administrativnih i političkih sankcija protiv određenih regionalnih predstavnika koji su bili smijenjeni s dužnosti; nekima od najvažnijih i najokrutnijih predstavnika bile su dodijeljene blaže kazne, u nekim slučajevima, s javnom samokritikom ispred uvrijeđenih zajednica, v. također L. GIURICIN, *La memoria di Goli Otok... (Sjećanja na Goli otok)*, 68-70.

22 Onima koji su bili smatrani čak i djelomičnim proizvođačima žitarica naloženo je da vrate bonove za kruh. V. G. NASSISI, „Istria 1945-1947“ (Istra 1945-1946) u C. COLUMMI, L. FERRARI, G. NASSISI, G. TRANI, *Storia di un esodo... (Povijest egzodusa)*, 127 ss.

k sebi i upitali zašto je on, kao Slaven, zatražio opciju, a on im je odgovorio: „Zato što mi uskrađujete moja prava!“. Odobrili su nam doplatak, tako da je ova naša pobuna poslužila svojoj svrsi.

Niste imali stvarnu namjeru otići...

Ne, ali smo dobili što smo htjeli. Moja sestra je otišla kasnije jer je tako htio moj šogor, a zatim na temelju otpuštanja iz državljanstva i moj brat ... ali to se dogodilo tek 1956.

Ponovno otvaranje opcija 1951. s fiksnim rokovima od 11. siječnja do 11. ožujka nije bio odraz dobre volje jugoslavenske vlasti već dužnost na koju je morala pristati. Zakašnjeli pokret nazvan Unija Talijana – za vrijeme krize i post-rezolucijskih čistki – trebao je, uz intenzivnu medijsku propagandu, potkrijepiti uspjehe socijalističkog razvoja. Istovremeno, cilj mu je bio naglasiti prednosti ostanka u zemlji i stigmatizirati u smislu „reakcije“ ostatke fašizma, strastveni šovinizam te korumpiranu i nezdravu opsesiju kapitalističkim imperijem koju je sukladno atlantskoj logici, pomoću organiziranih akcija, poticala talijanska vlast. Unatoč tome, početkom 1951. zemlju je napustilo dodatnih 6580 osoba,²³ među kojima i snažan kontingent talijanskih komunista, bivših boraca, čelnika Unije i Talijanskog centra za kulturu na kojima se odrazila kriza *Informbiroa*. Međutim bilo je i mnogo onih koji se nisu uspjeli priključiti ovim kretanjima zbog zakašnjelih informacija ili zbog odsluženja zatvorskih kazni. Neki su bili uključeni u program “rehabilitacije”, dok su drugi bili razuvjereni pomoću tiranskih metoda i dokaza da posebne skupine razbojnika i dalje mogu odvesti kominformovce u sigurnu smrt.²⁴

Rovinjanin Giorgio Muggia potjecao je iz obitelji kovača; radio je u tvornici duhana i nakon rata učlanio se u partiju. Bio je postavljen na čelo hotelskog sektora u razdoblju u kojem su se – prema riječima njegove supruge Ines – direktori rađali kao gljive poslije kiše. Zbog neopreznog izražavanja svoje zabrinutosti oko

23 U nadolazećim godinama, emigrantima se pridružilo, sukladno pravniku o ispuštanju iz državljanstva, još 5238 osoba; L. GIURICIN, “1951: preludio degli anni bui”...(preludij mračnih godina) 14. ID., “Quei 12.000 documenti sull’esodo” (Onih 12 000 dokumenata o egzodusu), u *La Ricerca*, Rovigno CRSR, 5 (1992). V. ŽERJAVIĆ, “Doseljavanja i iseljavanja s područja Istre, Rijeke i Zadra...”, 607-629.

24 Il pestaggio a morte - spirò pochi giorni dopo a Goli Otok (Premlaćivanje na smrt-izdahnuo je nakon nekoliko dana na Golom otoku)- Mario Quarantotte pojavio se u Rovinju u ljeto 1951. Sull’impedimento di accedere alle “seconde opzioni” per i sospetti cominformisti (O nemogućnosti dobivanja “druge opcije” zbog sumnje da se radi o kominformovcima) v. L. GIURICIN, *La memoria di Goli Otok... (Sjećanja na Goli otok)*, 48-49.

Rezolucije 1948. godine svrstan je u skupinu “neodlučnih”, isključen iz partije i otpušten s posla. Nakon toga snalazio se obavljanjem ribarskih poslova: na brodovima škvera ili kao ispomoć u tvornici riba, Mirni. Njegova supruga – koja je imala sestru u Italiji – razmatrala je mogućnost za optiranjem, međutim uskoro je od te zamisli odustala jer je bilo očigledno da Giorgio ne bi mogao napustiti Rovinj: prijetili su mu smrću ako pokuša podnijeti zahtjev ili isplanirati bijeg.

Ines Muggia: Nakon što je promijenio oko pet radnih mjesta konačno su mu rekli: “Trebate se „rehabilitirati”. Sva sam drhtala... Rehabilitacija je podrazumijevala da, ukoliko žele pomilovanje trebaju se javno izjasniti kao izdajnici i pokajati se. Morao je pretrpjeti ovo veliko poniženje, njega koji je oduvijek bio siromašan tretirali su poput nekog *Sumerana*. Ja sam ostala u kući očajna i plakala... morali smo biti na oprezu jer je trebalo pokazati naše pokajanje. Govorili su mu: „Moraš napraviti to i to“... s grupom... slali su ih da maltretiraju optante, jer je za Jugoslaviju bilo jako ponižavajuća činjenica da tako veliki broj ljudi želi otići, tako da je trebalo ometati ove jadnike... trebao im je napakostiti kako bi dokazao da se uistinu pokajao... ne? Srećom nije dugo potrajalo.

Na koji način im je trebalo napakostiti?

Trebali su vikati na njih, pljuvati po njima, čupati za kosu ili premlatiti štapom... Neke žene koje su bile uvjerenе u ispravnost ovakvih odluka su mi govorile: „Ines, kako ne razumiješ? Neprijatelja treba poraziti njegovim oružjem!“ Ja bih ih na to upitala: „I što će se s tim promijeniti?“

Optanti su bili smatrani neprijateljima?

Da, govorili su: „Kako možete napustiti ovaj socijalistički raj? To znači da ste fašisti!“ U Italiji su također smatrali da želimo napustiti zemlju jer nismo htjeli prihvatiti Tita i komunizam, tako da ponekad našima koji bi pristigli na talijanske kolodvore nisu dali ni piti nego bi ljudi pljuvali po njima. Smatrali su nas fašistima i tu i tamo, dok u stvarnosti ovdje u Rovinju nismo nikada bili fašisti!

Unija, kao najvažnije talijansko predstavništvo bila je pogođena žestokim destruktivnim kritikama, usmjerenim naročito protiv intelektualaca koji su bivali smijenjeni sa svojih dužnosti u korist lojalnih pristaša partije. Sukladno drugačijim formacijama koje su stizale s radija Venezia Giulia te od strane talijanske „iredentističke“, demokratske i reakcionističke štampe, talijanski centri za kulturu

trebali su povećati svoj angažman na političkom planu, nauštrb kulturnom, ukoliko nisu htjeli da ih se optuži za nemar zbog odlaska Talijana. Unatoč drastičnom smanjenju kulturnih sadržaja za manjinu, mnogih zatvorenih škola i izgubljenoj borbi za dvojezičnost, ponekad se događalo da neki ljudi povuku svoj zahtjev za opcijom i odustanu od preseljenja.²⁵

Velika pozornost pridavala se reportažama o povratku optanata; u „Panorami“ bili su predstavljeni pod svojim pravim imenom i prezimenom: bilo ih je u Vodnjanu, Malom Lošinj, Rovinju, Galizani i redovito su uspoređivali izbjegličke kampove s „koncentracijskim logorima“ ili „logorima smrti“. Izvještavali su o napadima nasilnih plaćenika iredentizma koji bi se javili kada bi izbjeglice iskazale svoju želju za povratkom u Istru. Napadi su bili izraženi u tolikoj mjeri da su svi povratnici jednoglasno tvrdili kako bi se, u slučaju da Italija otvori granice bez ikakve diskriminacije ili pritiska, svi optanti vratili natrag u Jugoslaviju.²⁶ Iz „Obećane zemlje“ mnogi su se, nakon prolaska kroz nepotrebnu kalvariju, vratili, potajno, kao što su bili i otišli; ostali su opisivali gnjavaže i lutanja po uredima OIM-a, ispitivanjima, obavljenim liječničkim pregledima u pokušaju da emigriraju u Kanadu, Australiju i Brazil.²⁷

„Piassa Granda“, rovinjski tjednik Narodne fronte, između 1951. i 1952. nudi izvrsno vizualno gledište za razumijevanje retorike po kojoj su se smjernice, koje su stizale od partije, nadovezivale s komunikacijskim tokovima tipičnim za male sredine, s narodnim „duhom“ koji je proizvodio niz glasina, govorkanja i optužbi. List je ostavljao dojam da objedinjuje mnoštvo različitih gledišta građana uz uspješno filtriranje skupa individualnih obrazaca ponašanja te minimalnih, ali ne i zanemarujućih gesti. Posebna važnost pridavala se ponovnom povratku optanata, koji su u kapitalističkom „raju“ naišli samo na glad, izvanredna skloništa i poniženja: neuspjeh njihovog plana trebao je poslužiti kao primjer onima koji su još bili neodlučni glede mogućeg preseljenja.²⁸ U skladu s ovim pretpostavkama,

25 Prema izjavama Giusto Massarottija, predsjednika Unije, u listopadu 1951. Bilo je oko 1400 takvih slučajeva, v. „Sguardo critico al lavoro dell'Unione degli Italiani“ (Kritičan osvrt na rad talijanske Unije), u *La Voce del Popolo*, 28.10.1951.

26 „In nome dell'Irredentismo. Il tremendo calvario dei profughi istriani accecati da una propaganda disonestà“ (U ime iredentizma. Strahovita kalvarija istarskih izbjeglica zaslijepljenih nepoštenom propagandom), u *Panorama* 16\1952, 13

27 „I campi dell'illusione“ (Polja iluzija), u *Panorama* 14-15\1952, 23.

28 V. npr. „Visitando il paradiso se ne torna all'inferno“ (Posjetiti raj i vratiti se u pakao), „Continua il ritiro delle domande di opzione“ (Nastavlja se povlačenje opcija), u *Piassa Granda*, 16\1952. „Ha preferito il 'terrore e la persecuzione' alla 'libertà degasperiana“ (Radije je odabrao put terora i progona nego De Gasperovu slobodu), ivi, 22\1952. „Le misere condizioni dei pescatori italiani“ (Jadni uvjeti talijanskih ribara) ivi, 13\52.

povratak „sina razmetnog“ trebalo je dočekati, ako već ne s ugojenim teletom, onda barem s određenom simpatijom.

Kao što je već bilo dobro poznato onima koji su iskusili povratak, stvari se nisu kretale u ovom smjeru. Čak i ako se ne uzme u obzir gubitak zaposlenja i krova nad glavom, povratnici su automatski ulazili u prostor velike sumnjičavosti i kontrole od strane UDBA-e. Obitelj Ester Sardoz Barlessi, nakon odlaska iz Pule 1946., provela je godinu dana kod rođaka u gradu Lerici.

Moj je otac umirao od nostalgije za rodnom grudom Pule tako da smo se 1947. vratili, radilo se o vrlo snažnoj nostalgiji, znalo se za mnoge koji su umrli slomljena srca... moj otac to nije htio. Za razliku od njega, moja majka se nije željela vratiti, ali njega se nije dalo urazumiti, kasnije bi valjda najradije glavom udarao o zid, ali već je bilo prekasno. Moja je majka prije radila kao prodavačica duhana i mogla je naći posao u jednoj od tvornica duhana u Luki ili Firenci... govorila je: „Ja imam osiguran siguran posao“. Moj otac bi odgovarao ugladenim glasom: „Ja ne želim biti na ničijoj grbači.“ Uslijedila su velika prepucavanja oko toga vratiti se ili ne. Zato što je on kazao da ne želi ići ni u Luku niti u Firencu, govorio je da se želi vratiti u Pulu i dosta, s pokuštvom i svim ostalim. Trebalo je dakle, odlučiti hoće li obitelj ostati na okupu ili ne. Moja majka nije se htjela vratiti, ali je moj otac igrao na kartu njezinih osjećaja: „Oh, pa tvoja majka ostala je tamo posve sama!“

Nakon odlaska Britanaca mi smo se vratili natrag. Moj je otac bio stolar, izrađivao je namještaj, međutim po povratku ga nisu htjeli zaposliti, govoreći mu: „Prije si se odselio jer si bio reakcionista.“ Zašto si se sada vratio? Zašto? Da špijuniraš za Italiju?“ Tako je i tu bio nezaposlen. Da bi mogao uzdržavati obitelj, morao se zaposliti kao ložač, ustajao bi u tri ujutro da naloži kotlove za centralno grijanje. Hvala Bogu da je uopće našao i taj posao! [...] Imali smo UDBA-u u kući, mogao si ih odmah zapaziti po njihovim dugim kožnim kaputima.

Prilikom “druge opcije” također su bile korištene prisilne mjere, koje bismo mogli opisati kao ekspulzivne. Odlaskom Talijana s ovih prostora, posvuda se osjećala praznina i slabosti u organizaciji rada; da se u prvom poslijeratnom razdoblju posvetila jednaka važnost zreloom osposobljavanju mladih koja se posvetila snažnoj obnovi infrastrukture, mogao se stvoriti nezamjenjiv

intelektualni resurs. Krajem 1951. moglo se izbrojati svega desetak diplomanata talijanske nacionalnosti, pretežito na području Rijeke. Toj brojci može se pridodati još dvjestotinjak ljudi sa završenom srednjom školom, uglavnom učiteljskom.²⁹ Jasna je činjenica da se proces integracije mladih učiteljica u novim sredinama odvijao putem ljubavnih susreta, zaruka i osnivanja obitelji. Postupci kojima je cilj bio otkloniti opasnosti od mogućeg odlaska bili su obilježena redovitim nadgledanjima kojima se zadiralo čak i u privatne sfere, s namjerom da se presjeku „riskantne“ veze s neodlučnim, potencijalno nestabilnim osobama, osjetljivim na mogućnost preseljenja.

Neodobranje opcije obitelji Forlani, uz izliku da talijanski nije bio njihov govorni jezik, predstavljalo je pravi paradoks: mlada Anita počela je predavati talijanski jezik, a njezin je otac porijeklom bio iz San Dorliga pokraj Trsta gdje je i ostao dio njegove obitelji. Nakon zatvaranja „druge opcije“, susret između Anite i mladića iz Vodnjana, predstavljao je za školsku administraciju i Ministarstvo unutarnjih poslova, novi rizik od potencijalnog gubitka učiteljice.

Anita Forlani: Pronašla sam svog budućeg muža, talijanskog državljanina, imao je putovnicu i sve... Da bi se mogao oženiti, on se morao odreći talijanskog državljanstva, potpisati dokumente kojima potvrđuje svoj ostanak ovdje i jugoslavensko državljanstvo... međutim, zadržao je svoju putovnicu i kad se pružila prva prilika za preuzimanje talijanskog državljanstva, odmah ju je iskoristio.

A da se nije odrekao svog državljanstva?

Morala bih otići. To je bilo razdoblje Tršćanskog pitanja, bilo je strašno... sjećam se, bilo je kao jučer kad su nas pozvali u središnjicu Narodne fronte oslobođenja i naredili nam da izradimo letke koje bi zatim raznosile po zborovima. Radile smo i noću, tekst je bio na srpsko-hrvatskom, a naš je zadatak bio prevesti ga na talijanski. Za nas je to bilo i uvredljivo jer je pisalo: "Dolje Italija, dolje Talijani!" Cijelu noć proveli smo pišući takve stvari... bilo je strašno, a ja sam se nalazila u iznimno teškoj situaciji. Slijedili su me, pozvali me u Pulu u Centar za kulturu i rekli mi kako će mi oni pronaći novog dečka. Govorili su mi: "Ma što će tebi neki seljak?" Nas nastavnike

29 Dugo je postojao deficit talijanskih službenika po školama, još su 70-ih zapošljavali nekvalificirano osoblje, a oko 30-40% njih nije bilo talijanske nacionalnosti. V. A. BORME, *Nuovi contributi sulla comunità italiana in Istria e a Fiume (1967-1990) (Novi doprinosi talijanskoj zajednici u Istri i Rijeci (1967-1990))*, Ezio Giuricin, Trieste-Rovigno, CRSR, 1995 (Etnia, vol. VI), 102-103.

držali su čvrsto na oku, promatrali bi svaki naš pokret. Ja potječem iz radničke obitelji, ne sramim se uopće toga, svatko radi svoj posao, bitno je samo da je čovjek pošten. Tako sam prohodala s jednim Talijanom, seljakom.

U jednom socijalističkom društvu Vama su stvarali probleme jer ste bili u vezi sa seljakom?

Upravo tako, i ja sam se pitala istu stvar. Ali on je imao talijansko državljanstvo, bile su to jako teške i komplicirane situacije u ona vremena... obratili su se Ministarstvu unutarnjih poslova.

Iako su dovoljno jasni razlozi za zadržavanje novih profesionalnih snaga, ostaju nerazjašnjeni dugotrajni naponi usmjereni na zadržavanje takozvanih i pravih kominformovaca, čiji je jedini cilj, nakon možda i više godina provedenih „u rukama“ *Uprave*, po zatvorima, radnim logorima i na rehabilitaciji, bio što prije emigrirati.

Zaključuje se da progoniteljski postupci, koji su prema shvaćanjima mnogih Talijana protumačeni kao poticaj na egzodus – ukoliko se ne razmatraju s novijeg gledišta „etničkog čišćenja“ – i nisu baš uvijek bili takvi. Ako ništa drugo, može se konstatirati da je opće represivne mjere i ekspulzivne aspekte potrebno analitički razdvojiti kako bi se rasvijetlila dublja logika i namjera ovih postupaka.³⁰ Provođenje reedukacije na licu mjesta, bez mogućnosti odlaska iz zemlje, trebalo je dovesti do formiranja jedne manje i podobnije manjine, koja bi se vidno uklopila u ideologiju bratstva i jedinstva, a koja je u periodu nakon 1948. trebala dati važan doprinos u jugoslavenskom pokušaju stabilizacije odnosa između Zapada i komunističkih zemalja Istočne Europe. Zadržavanje pokajanih Talijana trebalo je poslužiti kao dokaz kako se nečija priroda, bilo fašistička ili sovjetofilska može ispraviti zahvaljujući dobronamjernosti jugoslavenskog socijalizma. Sloboda pod nadzorom – situacija u kojoj su se mnogi nalazili – uvodila bi se svaki put kada bi međunarodni ili istarski društveni kontekst iziskivao očitovanje revolucionarne nepopustljivosti. Nadzor i represija, daleki od stvarne nakane da navedu na iseljenje, držali su pod presijom vrlo glasne i demonstrativne pojedince. Preoblikovani poučnim post-kominformističkim primjerom, „pokajnici“ su godinama služili kao personifikacija društvenog

---

30 Borba protiv kominformovaca bila je posebice žestoka u Srbiji i Crnoj Gori v. O MOSCARDA OBLAK, „Le memorie di Goli Otok - Isola Calva“ (Sjećanja na Goli otok), u *Quaderni*, CRSR, Rovigno, vol. XVIII (2007), 74; o podacima o progonu i zatvaranjima Talijana, cfr. M. ORLIĆ, „Poteri popolari e migrazioni forzate (Narodna vlast i prisilne migracije)“..., 39. L. GIURICIN, *La memoria di Goli Otok... (Sjećanja na Goli otok)*, 304-315.

i političkog vođenja koje se trebalo i moglo zadržati te potencijala kojim je režim mogao promijeniti izgled pojedinaca i zajednica. Rezultati društvenog inženjeringa, koji je kratkoročnim terorom postizao dugoročne ciljeve bili su uvjerljiviji dokaz od bilo kakvog govora na trgu, te ako već nisu unosili strah, barem su navodili na ekstremni oprez i diskreciju. Unutar redimenzioniranih i proletariziranih zajednica, obilježenih kumulativnim posljedicama rata i progona, oni su djelovali poput nehotičnih učitelja pedagogije šutnje koju još i danas nalazimo u raznim svjedočanstvima, u obliku autocenzure, zanijemjelosti i samokritičnosti.³¹ U ovom kontekstu, izmrcvarenom ekonomskom krizom i kulturnim očajem, prisutnost jugoslavenizirane manjine mogla je imati značajne posljedice na legitimnost tranzicije u tijeku, kao da se kolektivno dostojanstvo može vrednovati nauštrb manjinskih etničkih grupa, naročito ukoliko su one prethodno bile hegemonističke.³²

Nagađanja, tumačenja i bježanja

Pred odbijanjem opcija i selektivnim odobravanjem zahtjeva, velikog maha dala si je narodna mašta u smislu nagađanja o najuvjerljivijim ili najintimnijim razlozima mjesnih komiteta: polovične izjave nekih rođaka, ljepota pojedinih djevojaka, nečija stručnost, proširenje obitelji, nesretne ljubavi ili osveta. Obilje tumačenja koje se pripisivalo odbijanju opcija imalo je svoju valjanu osnovu zato što su lokalni dužnosnici mogli imati na tisuće razloga za donošenje takve odluke: podnošenje zahtjeva išlo je preko njihovih ruku, a niti jedna vlast, bila ona u Zagrebu ili Beogradu nije bolje poznavala dinamiku zajednice od njih samih.

Anita Visintin htjela je po završetku rata napustiti svoju obitelj u Labinu kako bi bila s jednim mladim Sardincem kojeg je upoznala u Raši, gdje je radio kao rudar: za vrijeme konflikta koji je uslijedio u narednom razdoblju, njih dvoje počeli su se dopisivati i dogovarati ponovni susret.

31 Cfr. T. GARTON ASH, 2002. "Trials, purges and history lessons: treating a difficult past in post-communist Europe", u J. WERNER MULLER, *Memory and power in post-war Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 265-282. O MOSCARDA OBLAK, "Le memorie di Goli Otok - Isola Calva"... (Sjećanja na Goli otok) cit., naročito svjedočenje Vidoslava Zlatića, 78.

32 Cfr. A. SALOMONI, "L'Europa orientale. Transizioni, stabilizzazioni, nuove identità" (Istočna Europa. Tranzicije, stabilizacije, novi identiteti), u M. RIDOLFI, *La storia contemporanea attraverso le riviste (Moderna povijest s gledišta časopisa)*, Soveria Mennelli: Rubbettino, 2008, 149-164.

Oduzeli su mi osobnu iskaznicu! Policajac kojeg sam jako dobro poznavala, Toni, došao je i zatražio me osobnu iskaznicu, a ja sam mu odgovorila da mu je ne dam. Odveo me u vojarnu, a oni su tamo počeli vikati na mene i prijetiti mi zatvorom. Znete, baš mi se i nije išlo u zatvor, tako da sam ipak popustila. Kasnije sam se tisuću puta pokajala zbog svoje odluke, možda bi me nakon nekoliko mjeseci pustili na slobodu pa bih mogla ići gdje me je volja.... Tada sam optirala, ali nesretna ja, odbili su mi zahtjev! Upitala sam čovjeka koji je radio na šalteru: „Recite mi zašto mi niste odobrili opciju? Što sam učinila?“ A on odgovori: „Ah, nismo mi krivi, tako su odlučili u Zagrebu“. Uzela sam svoju torbu i otišla direktno u Zagreb, časna riječ, ne lažem! Dođem tamo i dočeka me jedan stvarno fin gospodin koji je jako dobro pričao talijanski i upita me za razlog mog dolaska. Sve sam mu objasnila, a on mi odgovori: „Mi nemamo nikakve veze s opcijama“. Što sam mogla učiniti? Rekla sam mu: „Znači, ovdje je spuštена željezna zavjesa, iz ovog mjesta ne može se van!“ Znete li Vi koliko je djevojaka imalo dečka vani? Jednu sirotu koja je imala dečka nisu puštali da ode... jedna druga imala je dečka na brodu koji je dolazio u Rijeku istovariti stolove. Tu djevojku su sakrili, našli joj mjesto između stolova, sve do dolaska u Pulu nakon čega je produžila za Trst, dogodilo se upravo tako jer joj nisu htjeli odobriti opciju. Mnogim djevojkama ju nisu odobrili.

Možda se jednostavno netko zagledao u Vas...

Mnogi su mi rekli to isto! Da se možda netko bio zaljubio u mene. No, što sam ja znala? Neka propadne u zemlju... mogao mi je to priznati!... Za mene je to bila čista zloba. Znete koji je bio najvjerojatniji razlog tomu: mnogo puta mi je prošlo kroz glavu: nisam pristupila partizanskom pokretu, za razliku od drugih djevojaka koje su to učinile. Primijetila sam za vrijeme rata – kada su nedjeljom sve djevojke išle na misu – da su neke nestajale. Jedan dan sam upitala: “Gdje idete svake nedjelje?” Vidite, poslije mise imale smo naviku da prošećemo, popijemo kavu, odemo na sladoled, brbljamo, tražimo dečke... Jedna od njih mi je šapnula: “Želiš li poći s nama? Idemo u Sveti Martin gdje se okupljaju oni iz šume.” Ostala sam šokirana! Odgovorih: “Pa jeste li vi poludjele? Što ako dođu Nijemci i sve vas zakolju!” Godine 1943. ovdje je već bio bataljun Nijemaca.

Te djevojke su bile Talijanke...

Da, iz Labina. Kasnije su sve završile u Milanu... kako god bilo, ja

sam im rekla: "Jeste li poludjele? Ako me pozovete u Opatiju u šetnju poslije ručka, naravno da ću Vam se pridružiti, ali ne i u Svetom Martinu jer tamo, ako dođu Nijemci sve će nas zaklati!" *Ajmo svi u propast, ajmo!* Tko zna... pomislila sam da bi drugi razlog mogao biti taj što moj brat nije otišao u šumu, jer je u to vrijeme studirao u Italiji... jednom je nakon rata u Trstu sreo jednog jako zlog komunistu s ovih prostora. Zamislite, taj je odlazio u Trst s beretkom i crvenom zvijezdom na glavi, svi su buljili u njega; tada je sreo mog brata i upitao ga (podrugljivim tonom): "Kamo ćeš se vratiti, ti, koji se nisi pridružio oslobodilačkom ratu?" Gdje možeš sada ići?" Moj brat mu je odgovorio na vulgaran način. Taj je lik bio izuzetno zastrašujući, zao iz dna duše.

Recite mi nešto o ovoj Vašoj prijateljici s kojom ste razgovarale o odlasku...

Nas dvije smo trgovale, htjele smo otići, iako ona nije imala ni dečka ni ništa, htjela je samo otići odavde. Mene su gnjavili, moju majku također. Da bi prestali s gnjavažom, trebala joj je liječnička potvrda kako bi dokazala da više ne može trpjeti tu paradu... da su činili sve kako bi nas protjerali s naše zemlje. Došli su, s jednim malim papirićem u ruci te nam oduzeli i auto... Tada smo se, moja prijateljica i ja, dogovorile s nekima koji su prevodili preko granice, trebalo im je platiti određenu svotu. Ona je pronašla jednu tvrtku koja bi nas povela sa sobom. Tog i tog dana morale smo ići, već sam imala spremnu torbu. Ali dan prije planiranog odlaska, moj brat je zadobio opekline, plamen mu je zahvatio lice, zamalo da nije umro. Ovi su stigli u četiri ujutro i pitaju jesam li spremna. Odgovorila sam im: "Ne mogu otići, moj brat se opekao, ne mogu ga ostaviti samoga s majkom u ovakvim uvjetima, očekujemo liječnika i treba sve počistiti." U to vrijeme smo imali i živinu... on je ostao ležati, a mi smo ga njegovali, niti ožiljci mu nisu ostali.

Prijateljica je uspjela preći granicu?

Da, ali sirota je tri dana bez hrane i vode provela u polju kukuruza! Na granici je bila straža i na ostale su pucali. Ali ona je poslije dobro prošla. Sad je u Gradežu. Zatim sam rekla samoj sebi: odavde se više ne može nikud... Našla sam jednog kojem sam se sviđala i rekla sam: Što da radim? Što čekam? Kamo da odem? Bolje je da se skrasim i osnujem obitelj... (smijemo se) Vidite da ne lažem! On je radio na općini, a ja sam već imala 28-29 godina.

Dugotrajnost rješavanja problematike postinformbiroa, zamrznilo je mogućnost kritičkog razmatranja masovnih odlazaka naših sunarodnjaka. Došlo je do velikog razdora između javnog stajališta prema optantima i onog privatno-rodbinskog gdje su se i dalje prepričavale priče o rođacima koji su otišli, nastavilo se s dopisivanjem i primala se pomoć izvana. Okružja u kojima su prevladala negativna mišljenja o prognanicima, treba sagledati s različitih točki gledišta: dalekosežna propaganda iz Italije, nesmotrenost u odabiru i ravnodušnost prema onima koji su ostali. Najbolji sažetak kritičnih stajališta zabilježen je upravo tamo gdje se manjine percipiraju kao legitimniji oblik od prethodne radničke i socijalističke tradicije i gdje se pružao veći otpor u borbi za očuvanjem jedne cjelovite nacionalne fizionomije uz adekvatnu kulturnu vidljivost. Upravo su iz Rovinja pristigla najvažnija svjedočanstva u tom pogledu zajedno s artikuliranim tumačenjem pogrešnih pretpostavki egzodusa i njegovih lokalnih posljedica.

Uccia Domenica Malusà (Rovinj): Nisam shvaćala zašto su ljudi htjeli otići odavde, postojala je solidna ekonomska baza. Imali smo proizvodnju i bilo je puno posla... bijeda se odražavala u nedostatku namirnica, jeo se crni kruh i palenta, ali radnih mjesta nije nedostajalo jer je bilo puno zemlje, a bilo je tu i more. Oformila se građevinska tvrtka, posvuda je bilo škola, a bilo je i dovoljno učitelja... ali učitelji su počeli odlaziti... Shvatila sam da su došli oni koji su pričali drugi jezik, ali više je to bila stvar mentaliteta i ideologije koju su ranije primili: barbari i ostale stvari koje su se ranije govorile. Prije svega radilo se o antipatiji, nego o bilo čemu drugom. Moj rođak je na primjer bio veliki prijatelj službenika koji su pristigli '45-e godine, a koji su pričali talijanski. Izlazili smo i svirali zajedno... Problem je bio u prezrivosti mnogih ljudi, koja je uplašila došljake. Prije rata bilo je mnogo miješanih brakova između Slavena i Talijana, a ljudi su se međusobno dobro slagali. Moj je otac posjedovao polje, a također i veliki komad zemlje prepun kamenja kojeg bi dao na korištenje jednom hrvatskom seljaku iz unutrašnjosti da vodi ovce na ispašu. Taj je mom ocu plaćao velikim komadom sira punog crva kojeg je moj otac obožavao. Moja majka je također bila čista Slavenka. Moja teta inzistirala je da dođe po nas, ali kasnije nas je i razljutila, jer je inzistirala na određen način... govorila bi, pod muževim utjecajem: „Ma kako možeš živjeti tamo s onim *robovima!*“ Od tih riječi mi se okretalo u želucu pa sam joj poslala pismo u kojem sam napisala da

mi namjeravamo ostati ovdje, među našima. Također sam joj napisala da je i ona obična *ropkinja*, a to je bila prava istina.

Ali kako ste Vi doživljavali one koji su odlazili...

Jako loše. Još i dan danas pokušavam zaboraviti na sve njih, jer je za mene to predstavljalo napuštanje, izdaju. Zato što smo mi bili tu u Rovinju i trebali smo ostati na okupu. Da smo svi ostali, ne bi bilo mjesta za došljake, samo za one koji su već imali osigurano radno mjesto... međutim sve se raspalo, a ja sam u sebi osjećala snažan bijes, ne mržnju već bijes.

Giuseppe Bruni (Rovinj): Skoro svi su bili otišli, u Griziji, gdje je u ono vrijeme živjelo oko 300 obitelji, ostalo je njih osam ili devet... ribari, seljaci... ljudi su odlazili na jedan, ne suviše inteligentan način. Mislili su: „Odlazi moj prijatelj, idem i ja.“ Iako bi taj prvi možda i imao i zanimanje, drugi je možda bio običan ribar ili seljak, onda gdje da ideš? Ljudi su otišli bez ičega, a u Italiji su ih dočekale barake i željezni kreveti. Kamo ćeš bez ičega, bez novaca, s običnim svežnjem na leđima?

Tvrdite da su ljudi odlazili pomalo naslijepo...

Naslijepo, po inerciji. U Rovinju su svi jako povezani i sve se odmah dozna, o svemu i o svima, a tako je i u čitavoj Istri. Tako su ljudi počeli odlaziti, a mi smo izgubili svoje prijatelje. Zatim su stigli ovi novi da se integriraju, trebalo je govoriti poput njih, trebalo je naučiti njihov jezik i sve ovo. Ja sam to naučio u vojsci... Ali napustiti Rovinj onako kako su to učinili ostali Rovinjani uistinu je bila prava tragedija. Odlazili su ljudi, barem oni koje sam ja poznao, koji nisu imali nikakvo zanimanje, nisu imali nikakve platežne mogućnosti ni ništa. Mogu Vam navesti jedan primjer: bila je tu jedna majčina prijateljica, to je bilo vrijeme kada su ljudi čekali u redu za kruh i kekse... moja majka saznala je da je ova optirala, zajedno sa svoje petero djece. Majka ju upita: „Je li istina da odlaziš u Italiju?“ A ova: „Da, barem ćemo imati dovoljno kruha i naranči.“ Vidite ovo je bio presudni faktor koji je navodio ljude na odlazak, nedostatak kruha i voća koje je potrajalo sve do '54.

Efekt "povlačenje zbog oponašanja" u nekim se svjedočanstvima navodi odmah uz pojam "slabost optanta", uzaludno privučenog mogućnošću boljeg životnog standarda. Kritička stajališta ocjenjuju odabir odlaska kao pogrešku

koja se mogla izbjeći, s naglaskom na ekonomske i društvene posljedice ovog fenomena s jedne i druge strane. Ukoliko ga se smjesti unutar „oportunističke“ procjene, ovaj fenomen može se ispitati pomoću parametara proizašlih iz općenitog shvaćanja emigracije: tko nije posjedovao neki zanat, naročito ribar ili seljak, igrao je na sreću: otišao je kao siromah i siromah je ostao, a uz to je izgubio i ono malo sigurnosti koje mu je pružalo njegovo mjesto u prvotnoj zajednici. U ovakvim interpretativnim okvirima također se mora spomenuti akcija primamljivanja iz Italije, koja je najviše naginjala prema ekonomskoj sferi, a bila je proporcionalna materijalnoj i kulturnoj bijedi optanata. Ona odražava, u manjem opsegu, dominantnu verziju predloženu od narodne vlasti, koja je pomoću terminologije hladnog rata dovela do precjenjivanja masovnog posezanja za sugestivnim opcijama i podcjenjivanja težine višestrukih pritisaka koje je okolina vršila nad prognanicima, a u dobroj mjeri i nad onima koji se nisu pomaknuli. I dok postoje evidentirani slučajevi pojedinačnog pomaganja od strane državnih poduzeća i obitelji koje su se već preselile, ne postoje čvrsti dokazi o nekoj posebno primamljivoj talijanskoj propagandi u smislu pozivanja u domovinu, dovoljno snažnoj da bi iskorijenila istarske Talijane s ovih prostora.³³ Kontrainformacije koje su širili štampa prognanika, pulski i istarski KNOJ te Radio Venezia Giulia – radio postaja sa sjedištem u Venecijanskom zaljevu, usmjerena prema Talijanima iz Zone B – zaokupila je pozornost svoje ciljne publike, ali teško bi se moglo reći da je imala presudnu ulogu u odlučivanju: proučavanje programskog sadržaja radiostanica pružiti će nam više informacija o njihovoj suštini.³⁴

Političku tezu o unaprijed osmišljenom planu talijanske vlasti da se jednoglasno napuste ovi prostori u znak protesta protiv aneksije, koju je iznijela historiografija bivše Jugoslavije, teško je dokaziva i ne nalazi svoj oslonac u postojećoj, vrlo opsežnoj zbirci memoara na ovu temu.³⁵ Vjerodostojnija se

---

33 Cfr. P. BALLINGER, *La memoria dell'esilio. Esodo e identità al confine dei Balcani (Sjećanje na progonstvo. Egzodus i identitet na granici Balkana)*, Roma: Il Veltrò, 2010, 372 ss.

34 V. R. PUPO, "L'Ufficio per le zone di confine e la Venezia Giulia: filoni di ricerca" (Ured za granična područja i Julijsku Veneciju: tijekovi istraživanja), u *Qualestoria*, Trieste, IRSML, 2 (2010), 57-63. R. SPAZZALI, "Pola non vive più. L'esodo da Pola nel febbraio-marzo 1947" (Pula više ne živi. Progon iz Pule u veljači-ožujku 1947) u izvještaju "Ufficio per la Venezia Giulia alla Presidenza del Consiglio dei ministri" (Ureda za Julijsku Veneciju kod Vijeća Ministara), *ivi*, str. 79-94.

35 U svrhu usporednog istraživanja hrvatske historiografije na temu egzodusa uputile se na djelo Franka Dote, u ovom svesku; v. također sažetak M. VERGINELLE, "L'esodo istriano nella storiografia slovena" (Istarski egzodus u historiografiji Slavena), u M. CATTARUZZA, M. DOGO, R. PUPO, *Esodi. Trasferimenti forzati... (Progoni. Prisilna iseljenja)*, 269-277. L. GIURICIN, "L'esodo istriano, fiamano e dalmata nella storiografia croata" (Istarski, riječki i dalmatinski

čini logika o protivljenju talijanske vlasti masovnom preseljenju, naročito prije završetka diplomatskih pregovora; De Gasperova politika bila je usmjerena na zadržavanje što većeg broja Talijana na anektiranim područjima kako bi se osnažila njihova pozicija za pregovaračkim stolom. Istarski je KNOJ podupirao – pod vladajućim mandatom – neke ključne kategorije poput učitelja, u namjeri da se ulije povjerenje i stabilizira stanje u zajednicama.³⁶ Što se tiče Zone A, angloamerička vojna vlast je za vrijeme čitavog svog mandata bila posebno oprezna da u svoju nadležnost ne postavlja pojedince koji bi mogli povesti u nekontroliranu preprodaju i koja bi na taj način dodatno zakomplicirala već ionako nestabilnu društvenu situaciju.³⁷

egzodus) (ta), ivi, 279-285. R. PUPO, J. GOMBAČ, *Esuli oppure optanti? Il caso storico alla luce della teoria moderna (Prognanici ili optanti? Povijesni slučaj u svijetlu moderne teorije)*, Trieste: Università degli studi di Trieste, Dipartimento di scienze geografiche e storiche, 2007. A. ARGENTI TREMUL, "Analisi dell'esodo dall'Istria nord-occidentale da parte della stampa ufficiale dell'epoca" (Analiza egzodusa sjeverozapadne Istre sa stajališta službene štampe onoga vremena), u *Annales. Annali di studi istriani e mediterranei (Annales. Anali istarskih i mediteranskih studija)*, Koper-Capodistria, Università del Litorale, Centro di ricerche scientifiche, Società storica del Litorale, Edizioni Annales, vol. 10 (2000), 2, 393-410. A. MICULIAN, "Storiografia e pubblicistica sull'esodo: considerazioni critiche" (Historiografija i publicistika na temu egzodusa: kritički osvrti), u *Quaderni*, CRSR, Rovigno, vol. X (1990-1991), 103-110. 633-667. Nedavni sažetak o razmatranju pozicije jugoslavenske historiografije nalazi se u P. PURINI, *Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975 (Etničke metamorfoze, Promjene stanovništva Trsta, Gorice, Rijeke i Istre 1914-1975)*, Udine: Kappu Vu, 2010, 243-251.

36 Cfr. R. PUPO, *Il lungo esodo (Dugi egzodus)*, 143 sgg. ID., "L'esodo dei giuliano-dalmati" (Egzodus Juljskih dalmatinaca), u R. MARCHIS, *Gli Istriani a Torino. Percorsi tra le memorie e la storia (Istrijani u Torinu. Putovi između sjećanja i povijesti)*, Torino: Istituto piemontese per la storia della Resistenza e della società contemporanea, 2005, 8-15.

37 O zoni A u razdoblju savezničkih vojnih vlasti v. P. A. TONINELLI, B. CUDERI, A. DUGULIN, G. MELINATO, A. M. VINCI, *La città reale: economia, società e vita quotidiana (Stvarni grad, društvo i svakidašnji život) u Trieste 1945-1954*, catalogo della mostra *Triesteannicinquanta (Izložbeni katalog Trst pedesetih godina)*, Trieste: Edizioni Comune di Trieste, 2004, naročito G. NEMEC, *L'eredità della guerra (Naslijeđe rata)*, 84-93. T. CATALAN, *L'organizzazione dell'assistenza a Trieste durante il Governo Militare alleato (Organizacija pomaganja u Trstu za vrijeme savezničkih vojnih vlasti)*, ivi, 104-113; o političkim sukobima u ratu i poslijeratnom razdoblju v. G. VALDEVIT, *Trieste. Storia di una periferia insicura (Trst. Povijest nesigurne periferije)*, Milano: Bruno Mondadori, 2004. R. PUPO, *Trieste '45 (Trst '45te)*, Roma-Bari: Laterza, 2010. P. KARLSEN, *Frontiera rossa. Il Pci, il confine orientale e il contesto internazionale 1941-1955 (Crvena granica. KPJ, istočna granica i međunarodni kontekst 1941-1955)*, Gorizia: Libreria Editrice Goriziana (LEG), 2010; o razmještanju prognanika po Italiji cfr. N. RAMANI, "Tra solidarietà e incomprendione. Un protagonista ricorda e riflette sull'arrivo in Italia dei profughi" (Između solidarnosti i nerazumijevanja. Jedna protagonistica razmišlja o dolasku

U mnogim dijelovima zajednice, problematika “krivice zbog napuštanja” smjestila se u ravnini sa slomljenim osjećajima i doživljaju kumulativnog gubitka: osobnog, zajedničkog, generacijskog i nacionalnog; predbacivanja da su napustili svoje sunarodnjake, kojima je ukradena prošlost i koji će biti podvrgnuti budućim migracijskim valovima može poprimiti karakter prave izdaje, sa stajališta prognanika i krugova koji su negirali talijanski identitet preostalih, svrstavajući se tako, paradoksalno u red s lokalnom politikom asimilacije. Po završetku pokreta za pravo na opciju, nastavljena je depopulacija talijanske komponente u procesu izmjene istarskog stanovništva, koja više nije poprimala masovne razmjere nego se bazirala na postepenom odlazanju, naročito mladih, obrazovanih pojedinaca, koji su dolazili s područja u koja se slabo investiralo ili su potjecali iz obitelji kojima je prethodno odbijeno pravo na alternativu.³⁸ Iako su generacije kojima je u prvom krugu odbijeno pravo na opciju, odustale od svojih planova za preseljenjem, to se nije odnosilo i na njihovu djecu: budući da su odrastali s imaginarnom težnjom za odlaskom u inozemstvo i osjećajem zarobljenosti unutar besperspektivnog okruženja bili su odlučni u ostvarivanju onih mogućnosti koje su njihovim precima bile uskraćene. Obitelji koje su se žrtvovala i uložile u obrazovanje svoje djece, često su imale sluha prema njihovoj nestrpljivosti i bile su rezignirane pred njihovom voljom za odlaskom. Unatoč naporima postojećeg režima da zadobi naklonost najboljih mladih snaga prema socijalističkoj budućnosti – i strogog nadzora – njih na stotine bi i dalje iščeznulo, posebice oni kojima je njihova stručnost ulijevala dodatno samopouzdanje.³⁹ Među mnogim pričama o uspješnim prebjezima opisanim u zbirci prognaničkih memoara, spominju se i neki neuspjeli pokušaji.

---

izbjeglica u Italiju), u *Il Territorio*, Ronchi dei Legionari, Consorzio culturale del monfalconese, 25 (1989), 209-222. S. VOLK, *Esuli a Trieste. Bonifica nazionale e rafforzamento dell'italianità sul confine orientale (Prognanici u Trstu. Državna ispravka i jačanje talijanskog identiteta na istočnoj granici)*, Trieste: Kappa VU, 2004; v. također A. PANJEK, *Ricostruire Trieste: politiche e pratiche migratorie nel secondo dopoguerra (Obnoviti Trst: migracijske politike i prakse u drugom poslijeratnom razdoblju)*, Trieste: Edizioni Università di Trieste, 2006.

38 Najviše stope iseljavanja postojale su na područjima Hrvatske i Bosne i Hercegovine, v. L. STEINDORFF, *Croazia (Hrvatska)...*, 212.

39 Prema popisu stanovništva 1961., uključujući i Zonu B, u anektiranom području je preostalo 44% posto stanovništva iz predratnog razdoblja (186 450), više od 55% stanovništva je napustilo ove prostore (232 994), pristiglo je 144 505 novih osoba. Preostalo je tek nešto više od 25 000 Talijana na području čitave Jugoslavije, od toga 21 102 u Hrvatskoj, E. GIURICIN, “La comunità italiana nei censimenti jugoslavi dal 1947 al 1991” (Talijanska zajednica u popisima stanovništva od 1947. Do 1991.) u *La comunità nazionale italiana nei censimenti jugoslavi...(Talijanska nacionalna zajednica u popisima stanovništva Jugoslavije)*, 19-21.

Pietro Varljen (Opatija): Moja teta mi je napisala: "Piero, dođi u Trst, platit ću ti put u Australiju." Shvaćate? Ah! Platim ti put! Imao sam tada oko 18-19 godina... čini mi se da je to bilo 1954., kraj studenog. S jednim svojim prijateljem, susjedom, koji je čak imao i zanat – a sa zanatom bez problema možeš putovati po svijetu – razgovarali smo o tome i ništa... odlučili smo otići. On je imao jednog prijatelja u Kopru koji nam je trebao pomoći da pređemo granicu. Ali, kada smo stigli u Kopar, tamo je 29. studenog bilo neko slavlje, ne sjećam se točno što se slavilo⁴⁰. Tada nam je ovaj prijatelj, koji nas je trebao prevesti preko granice, rekao: "Sačekajte ovdje još ta dva dana." Također smo i prespavali kod tog njegovog prijatelja, ali onog dana kad smo trebali prijeći granicu, on nas je prevario! Aha, prevario nas je! Moj prijatelj mu je poklonio kožnatu jaknu, ja se ne sjećam točno što sam mu dao, najvjerojatnije novac, ali on nas je odveo iznad Milja, u zasjedu.

Znači, ovaj iz Kopra je imao zadatak da vas prevede preko granice, međutim...

Prevario nas je! Kasnije smo saznali da je trgovao satovima i drugim stvarima... krijumčario je. I tako, da bi se umilio tim graničarima, nas je bacio u vatru. Njima je najvjerojatnije rekao: „Dovest ću vam dvojicu od onih, a vi ih uzmite, smatrajte ovo mojim poklonom.“ Zatim nas je odveo u zasjedu, doveo nas tamo i ostavio. Rekao nam je: „Dečki, trebate samo ići prijeko.“ Još se nije zamračilo kad smo začuli neki urlik: „Ah, tamo su!“ Promatrali su šumu i primijetili da je netko tu, imali su mitraljeze i ako bi te uočili da bježiš, počeli bi pucati! Uspjeli smo se sakriti u presušeni kanal, znate, tamo gdje teče voda. Prošli su na deset metara od nas! Dvojica njih prošli su pokraj nas i nisu nas vidjeli zato jer su tražili glave i nisu gledali u pod. Ostali smo dolje čitavu noć. Nismo znali kamo ići, čekali smo jutro da vidimo kako dalje. Bili smo mokri do kože kad kazah: „Ajmo, idemo!“ I samo smo krenuli... ali ubrzo su nas uočili Slovenci i poslali pse na nas. Smjesta su nas odveli u Kopar, u zatvor. U početku smo bili sami u ćeliji, u izolaciji, a nakon 15 dana odveli su nas na suđenje. Na sudu su me upitali za razlog prebjega, zanimalo ih je da li

40 Nacionalna obljetnica SFRJ-a, slavio se dan proglašenja Republike, koje se dogodilo u Jajcu, u Bosni, 1943, uspostavljanjem najvišeg predstavničkog i izvršnog organa, AVNOJ-a (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije).

smo imali ikakve veze s politikom, ali mene to uopće nije zanimalo. Pokazao sam im pismo svoje tete, koje sam nosio sa sobom: „Evo gledajte, ovo je pismo koje mi je poslala moja teta, iz Trsta idem za Australiju.“

A ovaj glupi *lole* od mog prijatelja rekao je: „Namjeravao sam otići do Trsta, do kasina malo, a zatim opet natrag.” Na to su mu odgovorili: „Ti ćeš dobiti dodatnih mjesec dana jer lažeš!” Meni su rekli: „Ti govoriš istinu pa ti evo šest mjeseci.“ To je onda bila minimalna kazna: meni šest, a njemu mjesec dana više jer je pričao laži. Poslali su me na rad u kuhinji, stalno sam bio tamo. Imao sam 75 kila, a kada sam izašao 90, zato jer sam bio u zatvorskoj kuhinji, kuhao sam i jeo. Bili smo mladi i stalno gladni! [...]. Bilo je teško onima koji su išli van raditi, morali su kopati rupe. Ali meni je sjekira pala u med, bio sam u kuhinji! Odslužio sam točno šest mjeseci, a moj prijatelj točno sedam, ni dana više niti manje.

U očima mnogih mladih, more je bilo glavni način bijega, a relativno raširene plovidbene vještine među stanovništvom priobalnih područja vodile su planiranje u tom smjeru: mnogo čamaca krenulo je prema pulskoj enklavi već 1945. godine. U sljedećem razdoblju, prema izjavama onih koji su uspjeli pobjeći, to je postao najteži put za pristizanje na talijansku obalu. Trebalo je izbjeći neprekidan policijski nadzor plovila, ukloniti špijune koji su se lako ubacivali unutar grupa mladih i imati na umu da se time riskiralo i do 10 godina kazne prisilnog rada.⁴¹ Konkretno, svjedočanstva prikupljena na području Cresa i Lošinja govore o neprekidnom nizu odlazaka njihovih sugrađana, najčešće s ciljem emigriranja u Sjevernu Ameriku.⁴² Usprkos kontroli plovila i goriva, uporabi rizičnih provizornih čamaca, manjku plovidbenih instrumenata i postojanju teško uočljivih plutajućih mina, 50-ih se

---

41 O. MOSCARDA OBLAK, “Le opzioni, una questione trascurata”...(Opcije, zapostavljeno pitanje), 15.

42 Omigracijskom fenomenu cfr. C. DONATO, P. NODARI, *L'emigrazione giuliana nel mondo*, Trieste (Julijska emigracija u svijetu), Trieste: Associazione Giuliani nel Mondo, 1996. G. CRESCIANI *Giuliano-dalmati in Australia. Contributi e testimonianze per una storia (Julijski dalmatinci u Australiji, Doprinosi i svjedočanstva za jednu povijest)*, Trieste: Grafiche Fonda s.r.l. - Trieste 1999. F. FAIT, *L'emigrazione giuliana in Australia 1954-1961 (Julijska emigracija u Australiju 1954-1961)*, Trieste: Regione Autonoma Friuli-Venezia Giulia, Ente regionale per i problemi dei migranti, 1999; (zbog nedostatka kompleksnijeg istraživanja o emigraciji s kvarnerskih otoka, glavni izvor informacija predstavljaju memoari u periodičnoj štampi o prognanicima) <http://www.comunitachersina.com>, http://www.lussinpiccolo-italia.net/foglio_lussino.

godina mnogo mladih odvažilo na ovaj pothvat, ostavljajući za sobom rodbinu i riskirajući opasnost od različitih oblika odmazde.⁴³

Tonina Santulin (Cres): Moj rođak završio je u zatvoru u Lepoglavi zato jer se dvoje mladih, kojima nisu dali opciju obratilo njemu za pomoć pri bijegu. Moj rođak je imao prekrasnu lađu! Vidi se još i danas s trga... Dakle, bilo je dvoje mladih koji su se htjeli oženiti, otići kod rodbine u Trst, a zatim u Ameriku. Moj rođak im je rekao: „Ja bih vas rado odveo svojom lađom, ali sam za odlazak na pecanje morao potpisati ovima iz UDBA-e. Ako pobjegnute, završit ćemo svi skupa u zatvoru, ja, moja supruga, moja djeca pa čak i moji roditelji.“ Zatim im je zaželio lijepo vrijeme, mirno more i da nađu kakav maleni čamac. Objasnio im je da trebaju stalno ploviti ravno i da bi nakon nekog vremena trebali naletjeti na neki brod iz Riminija, koji će ih prebaciti dalje do Italije. Međutim dogodilo se to da su otišli po ružnom vremenu i da su završili u nekoj luci blizu Pule. Čuvar luke javio je policiji da vidi neki brod, nakon čega je stigla policija i privela ih. Kad su ovi vidjeli čamac, upitali su ih: „Pa zar ste zaista namjeravali pobjeći u ovim čamcem?“ A oni: „Ah, samo zato jer nas Nicolò - moj rođak - nije htio odvesti u svojoj velikoj lađi.“ Zamislite što su rekli! Moj rođak je bio osuđen na četiri i pol godine zatvora, jer ih nije odao, jer nije bio špijun.

Bio je procesuiran i kažnjen?

Da, ja sam čak pronašao jednog suca u Zagrebu, radio sam u pekari i nosio mu kruh. Tako on nije morao satima čekati u redu, nego je npr. radije mogao skoknuti negdje. Ispričao sam mu priču o svom rođaku, a on mi je odgovorio: „Ja bih bio profesionalni sudac, ali sam okružen sucima iz naroda! Slučaj tvog rođaka me čini vrlo nervoznim, želim pod svaku cijenu poslati ovima u Lošinj pismo i objasniti im kako tvoj rođak nije špijunirao zato jer je pošten čovjek i da to nije razlog da ga se osudi na četiri i pol godine zatvora. Među sucima iz naroda trebao bi biti barem jedan koji će to razumjeti.“ Tako je učinio i umanjili su mu kaznu za dvije i pol godine.

43 Cfr. A. FUCCI, *“La rocambolesca fuga di 13 chersini” (Nevjerovatan bijeg 13 Cresana)*, u *Comunità chersina*, 78/7 (2007).

UDK 94(497.5-15)''19''

ISSN 1846-3223

ČASOPIS ZA POVIJEST
ZAPADNE HRVATSKE
WEST CROATIAN
HISTORY JOURNAL

Monografski broj / Special Issue

SJEVERNOJADRANSKI
POVIJESNI PANOPTIKUM
UPPER ADRIATIC
HISTORICAL PANOPTICON

uredili/edited by:

Vanni D'Alessio - Mila Orlić

GODINA VI. i VII.

RIJEKA, 2011.-2012.

SVEZAK 6. i 7.

Časopis za povijest Zapadne Hrvatske
West Croatian History Journal

Izdavač / Publisher:

Odsjek za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Rijeci
Department of History, Faculty of Social Sciences and Humanities, University of Rijeka
Sveučilišna avenija 4, Kampus Trsat, 51000 Rijeka, Hrvatska/Croatia
tel +385(0)51/265-638

Za izdavača:

Predrag ŠUSTAR

Urednički kolegij / Editorial Board:

John ASHBROOK (Sweet Briar College), Pamela BALLINGER (University of Michigan), Daniel BARIC (Université François-Rabelais, Tours), Vesna BAUER MUNIĆ (Sveučilište u Rijeci), Emilio COCCO (Università di Teramo), Maja ČUTIĆ GORUP (Sveučilište u Rijeci), Vanni D'ALESSIO (Sveučilište u Rijeci / Università di Napoli), Darko DAROVEC (Univerza na Primorskem, Koper), Franko DOTA (Sveučilište u Rijeci), Mila DRAGOJEVIĆ (The University of the South, Sewanee TN), Darko DUKOVSKI (Sveučilište u Rijeci), Guido FRANZINETTI (Università del Piemonte orientale, Alessandria), Kosana JOVANOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Aleksej KALC (Univerza na Primorskem, Koper), Heike KARGE (Universität Regensburg), Borut KLABJAN (Univerza na Primorskem, Koper), Mila ORLIĆ (Sveučilište u Rijeci), Gherardo ORTALLI (Università di Venezia), Vjeran PAVLAKOVIĆ (Sveučilište u Rijeci), Maja POLIĆ (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU, Rijeka), Dominique REILL (University of Miami), Ludwig STEINDORFF (Christian Albrechts Universität zu Kiel), Sabine RUTAR (Institut für Ost- und Südosteuropaforschung, Regensburg), Franjo ŠANJEK (Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti), Fabio TODERO (Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione in Friuli Venezia Giulia, Trieste)

Ovaj broj uredili / This issue's editors:

Vanni D'ALESSIO (glavni urednik / Editor in Chief),
Mila ORLIĆ (zamjenica glavnog urednika / Vice Editor in Chief)
Kosana JOVANOVIĆ (tajnica - urednica prikaza knjiga / Secretary - Book Review Editor)

Suradnici/Collaborators:

Emma UDOVIČIĆ, Lana OREŠKI, Vedran SULOVSKEY

Jezična redakcija:

Autorska

Grafička priprema:

Jan HYRAT

Kontakti/Contacts:

Vanni D'ALESSIO
dalessio@ffri.hr
tel +385(0)51/265-638

Sadržaj

Proslov	8
Foreword	9

Pogledi na Sjeverojadranski prostor i njegovu historiografiju **Views on the Upper Adriatic and its Historiography**

Mila ORLIĆ Javni diskursi, nacionalne memorije i historiografija na sjevernojadranskom prostoru	13
Raoul PUPO Alcuni problemi di storia comparata: l'alto Adriatico dopo le due guerre mondiali	23
Raoul PUPO Neki problemi komparativne povijesti: sjeverni Jadran nakon dva svjetska rata	33
Guido FRANZINETTI The Former Austrian Littoral and the Rediscovery of Ethnic Cleansing	43
Vanni D'ALESSIO Ponad Egzodusa i Fojbi. Nova talijanska literatura o "Istočnoj granici"	55
Franko DOTA Od usuda povijesti do fatalne greške: hrvatska historiografija o stradavanju i iseljavanju Talijana Istre i Rijeke	77

Nova istraživanja o Sjevernom Jadranu **New Research on the Upper Adriatic**

Milan RADOŠEVIĆ Higijenske i zdravstvene prilike u zapadnoj Hrvatskoj između dva svjetska rata s posebnim osvrtom na Istru	99
Marko MEDVED Razmišljanje o nekim historiografskim problemima višenacionalne Riječke biskupije (1925.-1969.)	125

Nevenka TROHA	
The Slavic-Italian Brotherhood. Aspects of the Role the Italians had in the Slavic-Italian Anti-Fascist Union	149
Andrea ROKNIĆ BEŽANIĆ	
Uspostava i organizacija civilnih i vojnih vlasti u poslijeratnoj Rijeci	163
Gloria NEMEC	
Processi di formazione della minoranza italiana, memorie e interpretazioni sul tema delle opzioni	179
Gloria NEMEC	
Procesi formiranja talijanske manjine, pamćenje i interpretacije problematike “optacija”	211
Prikazi i izvještaji	
Reviews and Notes	
Piero PURINI	
Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914-1975 (Milan MARTUSLOVIĆ)	245
Marino MANIN	
Istra na raskrižju: O povijesti migracija pučanstva Istre (Ivan ŽAGAR)	251
Slaven BERTOŠA	
Osebjuno mjesto Austrijske Istre: lupoglavski kraj u srednjem i novom vijeku (Matija DRANDIĆ)	255
The Royal Body Conference (Kosana JOVANOVIĆ)	260
36. Pazinski memorijal - znanstvenostručni skup (Ivan ŽAGAR)	267
Upute budućim autorima	272
Guidelines for future submissions	273